

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

GREGOR GREIF

**POSLEDICE USTAVNIH IZBIR IN DEMOKRATIČNI PREHOD V
REPUBLIKI SLOVENIJI**

Diplomsko delo

LJUBLJANA 2006

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

GREGOR GREIF

Mentor: izredni profesor dr. DRAGO ZAJC

**POSLEDICE USTAVNIH IZBIR IN DEMOKRATIČNI PREHOD V
REPUBLIKI SLOVENIJI**

Diplomsko delo

LJUBLJANA 2006

Posledice ustavnih izbir in demokratični prehod v Republiki Sloveniji

Zaradi krize socialističnega sistema se je v Sloveniji in na širšem področju Srednje Evrope konec osemdesetih let 20. stoletja začel tretji val demokratičnih prehodov. Prišlo je do razpada države SFRJ in do demokratizacije ter modernizacije celotne družbe. Zato smo preverili, kako so ustavne izbire v času tranzicije vplivale na konsolidacijo demokracije v novi slovenski državi. Preverjali smo, ali je Sloveniji že utrjena demokracija in za to določili predvidene pogoje. Postavili smo domnevo, da obstaja vzročna povezanost med zmernim institucionalnim inženirstvom in večjo kakovostjo demokracije. Namreč z vzpostavitvijo demokratičnega političnega sistema se začenja dolgo obdobje utrjevanja demokracije v širši družbi. Slovenija po četrth demokratičnih volitvah leta 2002 še ni bila dovolj utrjena demokracija, saj so se kazala prevelika nasprotja v političnem prostoru in neizkušenost mlade slovenske države. Z gotovostjo lahko trdimo, da je kakovost demokracije v Sloveniji večja kot v državah bivše Jugoslavije in da je demokracija v Sloveniji z vstopom v EU in zvezo NATO leta 2004 že utrjena.

Ključne besede: ustava, tranzicija, država, konsolidacija, demokracija.

Results of constitutional choices and democratic transition in Republic of Slovenia

Due to the crisis of the socialist system Slovenia and the vast area of Middle Europe experienced the third wave of democratic transitions in the late eighties of the 20th century. SFRJ collapsed and democratization and modernization of the entire society started taking place. Therefore we have examined in what way the constitutional choices influenced the consolidation of democracy in the new state. We have checked whether the consolidated democracy in Slovenia exists and therefore determined certain conditions. It has been anticipated there is a causal connection between moderate institutional engineering and the better quality of democracy, since by restoring a democratic political system a long period of consolidating democracy in society has already begun. After the fourth democratic elections in 2002 democracy was not consolidated enough due to huge contrasts in the political area and the fact our young country was inexperienced at that time. It is certain that the quality of democracy in Slovenia is better than in other ex-Yugoslav countries. By entering EU and NATO democracy in Slovenia is definitely consolidated.

Key words: constitution, transition, state, consolidation, democracy.

KAZALO

1 UVOD	5
1.1 RAZISKOVALNI CILJI IN METODOLOGIJA	6
1.2 STRUKTURA NALOGE IN HIPOTEZE	7
2 RAZPAD SOCIALISTIČNEGA SISTEMA	9
2.1 RAZLOGI ZA RAZPAD SOCIALIZMA	9
2.2 OBLIKE SOCIALISTIČNIH SISTEMOV	12
2.3 JUGOSLOVANSKI SAMOUPRAVNI SOCIALIZEM	17
2.4 TEORETIČNI VIDIK DEMOKRATIČNIH PREHODOV	22
3 KOMPARATIVNI VIDIK DEMOKRATIČNIH PREHODOV V DRŽAVAH NEKDANJE JUGOSLAVIJE	31
3.1 RAZISKOVALNI PROBLEM	31
3.2 SLOVENIJA	36
3.3 HRVAŠKA	41
3.4 BOSNA IN HERCEGOVINA	43
3.5 SRBIJA IN ČRNA GORA	45
3.6 MAKEDONIJA	48
3.7 SKLEPNA PRIMERJAVA	50
4 KONSOLIDACIJA DEMOKRACIJE	52
4.1 KULTURNO-ZGODOVINSKE SPREMEMLJIVKE	53
4.2 CIVILNODRUŽBENE SPREMEMLJIVKE	58
4.3 POLITIČNE SPREMEMLJIVKE	62
5 ZAKLJUČEK	69
5.1 PREVERJANJE HIPOTEZ	70
6 BIBLIOGRAFIJA	73

1 UVOD

Prvi val demokratizacije človeških družb sovpada s pojavom francoske in ameriške revolucije ter pomeni začetek nastajanja sodobnega sveta, predvsem zahodnega, ki je sinonim za demokratične vrednote. Drugi val demokratičnih prehodov pomeni čas obeh svetovnih vojn in se zaključi s padcem fašizma in nacizma ob koncu druge svetovne vojne ter demokratizacijo Italije in Nemčije.

V mnogih državah po svetu so po prvi in drugi svetovni vojni nastopili avtoritarni in totalitarni politični režimi. V teh sistemih je bila država instrument – orodje, ki ga je sestavljalo najožje jedro odločanja; vse pa se je opiralo na eno in edino veljavno ideologijo. To je omogočilo državi neomejen nadzor nad državljani in vzpostavljanje enoumja. Hkrati je pomenilo odmik od demokratičnih vrednot, opredeljenih v geslu francoske revolucije.

»Danes se izteka tretji val demokratičnih prehodov v postsocialističnih državah. Zaradi krize nedemokratičnih sistemov se je v Sloveniji in na širšem območju Srednje Evrope konec 80-ih let preteklega stoletja začel pospešen proces vsesplošne demokratizacije in modernizacije družb« (Huntington 1991: 580).

Demokratični prehod ali tranzicijo razumemo kot približevanje zahodno-civilizacijskim normam v politiki in gospodarstvu, ki temeljijo na človekovih pravicah in svoboščinah. Tretji val demokratičnih prehodov opredeljuje širše zgodovinsko obdobje in se po politično – družbenem kontekstu razlikuje od prejšnjih valov demokratizacije. Propad realsocialističnih sistemov na širšem območju Srednje Evrope je tesno povezan z razpadom starih in nastankom novih držav na prelomu 80. in 90. let prejšnjega stoletja, med katere spada razpad Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) in nastanek novih nacionalnih držav. V jugoslovanskem prostoru gre za nekakšno reparlamentarizacijo, saj je SFRJ (in njene predhodnice) imela nekatere elemente demokracije. Ponovno uvajanje parlamentarizma v državah bivše Jugoslavije poteka v okviru širših procesov družbene in politične modernizacije.

Tako označujemo politično modernizacijo tudi kot prehod od politično monističnih totalitarnih in avtoritarnih vzhodnoevropskih političnih sistemov k demokratičnim parlamentarnim sistemom, ki ustrezajo sodobnim demokratičnim merilom (Zajc 2004: 80.).

Republika Slovenija je bila kot del SFRJ država s socialistično tradicijo. Liberalizacija v 80-ih letih je nakazala pot k demokraciji in nastajanju nove slovenske države leta 1991. Nastal je poseben, slovenski model prehoda v demokracijo. Za procese tranzicij v državah bivše Jugoslavije je značilen rez: Slovenija – ostale države. Sama demokracija oz. tranzicija ni nikoli dokončan proces (Huntington 1991). Zato je še posebej zanimiva politična dinamika konsolidacije postsocialističnih demokracij, ki jo izražata institucionalno in volilno inženirstvo (število volitev, zamenjava izvršilne oblasti, sprememba pravil odločanja).

Slovenija si kot mlada demokracija prizadeva preseči z ustavo zagotovljene formalne pogoje demokratičnega razvoja in postati kot članica Severnoatlantskega vojaškega pakta (NATO) in Evropske unije uspešna in konsolidirana demokratična družba. Ko gre za korenite preobrate v zgodovinskem razvoju, kakršen je tudi prehod iz avtoritarnega v demokratični politični režim, se spremembe v politični kulturi odvijajo postopoma. Potreben je čas, da se vrednote in politična tradicija prilagodijo okoliščinam novega sistema. Te problem lahko vidimo v večini tranzicijskih držav in vpliva na stabilnost novega političnega sistema. Pri tem igrajo pomembno vlogo parlament in kulturno-politična tradicija.

1.1 RAZISKOVALNI CILJI IN METODOLOGIJA

Cilj diplomske naloge je prikazati, kako smo se uspeli približati idealnemu modelu demokracije, ki je opredeljen v ustavi, in kako so ustavne izbire po osamosvojitvi vplivale na konsolidacijo demokracije. V nalogi je namen širše opredeliti demokratični prehod in posebnosti slovenskega modela tranzicije. Glavni poudarek bo na institucionalnem inženirstvu. Prikazan je potek tranzicije: na kakšen način je prihajalo do določenih odločitev in kakšne so bile na to reakcije, kje se je kazal demokratični primanjkljaj. V zvezi s tem se postavljajo glavna vprašanja: *Kakšna je kakovost demokracije v Sloveniji?*

*Ali je za težave pri utrjevanju demokracije »kriv« prejšnji sistem ali novi politični akterji?
Kako se Slovenija razlikuje od ostalih držav bivše Jugoslavije?*

V diplomski nalogi je uporabljena različna metodologija. Z deskriptivno metodo je prikazan opis nekaterih teoretičnih izhodišč, ki obravnavajo koncepte demokratizacije, tranzicije, konsolidacije, globalizacije in državnosti. Z zgodovinsko-analitično metodo je prikazan pregled dogodkov, ki so pomembni za demokratični prehod, in dogodkov, ki so mu sledili; kateri dogodki oz. akterji so bili zaslužni za določene rezultate. Komparativna metoda primerja države bivše Jugoslavije (ustavnoteoretični pogled) v procesu demokratizacije in prikazuje razlike ter podobnosti med njimi.

1.2 STRUKTURA NALOGE IN HIPOTEZE

V prvem delu diplomske naloge so prikazani razlogi za zlom socializma, ki je predpogoj za demokratizacijo. Glavni razlogi so bili vprašanje legitimnosti socialističnega sistema, kratenje človekovih pravih, neučinkovitost in stroški države ter gospodarske težave. Prikazane so značilnosti nedemokratičnih sistemov, njihov zgodovinski okvir in ostale spremenljivke, ki pomembno vplivajo na proces tranzicije in konsolidacije demokracije. Predstavljen je samoupravni komunizem kot posebna oblika socializma. Drugi del naloge je namenjen mednarodni primerjavi demokratičnih prehodov v bivši Jugoslaviji. Gre za komparativni vidik ustavnih izbir po padcu realsocialističnih sistemov. V tretjem delu naloga zadeva konsolidacijo demokracije. To je proces utrjevanja demokracije po formalno izpeljanem demokratičnem prehodu (v ožjem smislu) in prikazuje uspešnost mladih demokracij danes, njihove značilnosti in odpira nova vprašanja za raziskovanje demokracije v prihodnosti.

Postavljene hipoteze:

- Obstaja vzročna povezanost med zmernim institucionalnim inženirstvom in večjo kakovostjo demokracije.
- Ustavne izbire so posledica pomanjkanja državitvornosti (nanaša se na vprašanje težave pri utrjevanju demokracije).

- Slovenija je utrjena demokracija, če sodimo po: razvitosti civilne družbe, pogostosti volitev, legitimnosti sistema in politični kulturi, vlogi predsednika države in ravnotežju oblasti.
- Slovenija ni utrjena demokracija, če sodimo po strankarski fragmentaciji, nekonstruktivnosti politike, apolitičnosti in družbenih cepitvah.

2 RAZPAD SOCIALISTIČNEGA SISTEMA

2.1 RAZLOGI ZA RAZPAD SOCIALIZMA

Repe (2001: 80) trdi, da so se spremembe na področju družbe in politike v osemdesetih letih odvijale v kontekstu globalne krize komunizma, razpadanja bipolarne delitve sveta, razpadanja Sovjetske zveze in globoke politične, mednacionalne in ekonomske krize v Jugoslaviji.

Med svetovnima vojnama je izguba vere v regeneracijsko moč zahodnih demokracij odprla vrata totalitarnim in avtoritarnim režimom (Pušić 1998). Druga svetovna vojna in kapitulacija sil osi sta povsem spremenili politična razmerja v svetu. Razpadli sta dve obliki totalitarizma, nacizem in fašizem, medtem ko je tretja oblika, komunizem, nadaljeval svojo pot pod okriljem Sovjetske zveze ter se razvil v različne oblike socialističnih sistemov. Enotnost povojnega sveta se je spremenila v bipolarnost sveta pod okriljem Združenih držav Amerike (ZDA) in Sovjetske zveze in privedla do hladne vojne, ki ga je zaznamovala konfrontacija. Razpadanje bipolarne delitve sveta zaznamuje politika popuščanja, ki je omilila svetovnopolitična in ideološka nasprotja. Omenjeni proces seveda ni pomenil liberalizacije družbe in drugih ureditev v državah vzhodnega bloka.

Propad realsocialističnih sistemov v Vzhodni in Srednji Evropi je omogočil uvajanje sprememb na vseh področjih človekovega mišljenja in delovanja. Prišlo je do temeljnih sprememb v postkomunističnih državah, do preobrazbe starih parlamentov in nastanka novih v državah, ki so se osamosvojile. Ravno proces osamosvojitve narodov je pomembno vplival na propad realsocialističnih sistemov in rast parlamentarnih vladavin po vsem svetu (Zajc 2004). Pred prikazom glavnih značilnosti nedemokratičnih političnih sistemov in procesi, ki so bili nujni za izvedbo tranzicije, je pomembno opredeliti vzroke ob omenjenih spremembah v osemdesetih letih za politično modernizacijo, reparlamentarizacijo, v Srednji in Vzhodni Evropi konec osemdesetih let prejšnjega stoletja.

Di Palma (1991) opozarja, da so se komunistični režimi izkazali kot popolnoma napačni za socialistični napredek. Zato so začele komunistične elite posegati po modelih napredka, celo po političnih modelih Zahodnega sveta (Di Palma 1991).

Vzroki za razpad socialističnih sistemov (Zajc 2004: 84-86):

Kriza legitimnosti: za monistične sisteme je značilno, da so svojo legitimnost potrjevali na ideoloških predpostavkah. Politično oblast je imela partija, ki je posebljala državo in vladala v imenu ljudstva po načelu demokratičnega centralizma in ljudske demokracije. Komunistična partija ni nikoli dobila pooblastila za vladanje od ljudstva na demokratičnih volitvah, zato je v postkomunističnih državah postala alternativa demokratična politična ureditev, v kateri bi oblast volilo ljudstvo in ne bi bila neomejena.

Omejevanje človekovih pravic: Neupoštevanje človekovih pravic je pripomoglo k razpadu totalitarnih (nacistični, fašistični, stalinistični) in avtoritarnih sistemov, saj so ti sistemi nasprotovali sodobnim ustavnim ureditvam, v katerih temeljijo človekove pravice in svobode. Demokracija temelji na posamezniku, ki mu kot človeku in državljanu pripadajo določene politične pravice. Socializem je temeljil na ideoloških predpostavkah, država je bila nosilka družbenih interesov, človekove pravice pa je omejila ali pa jih je onemogočila v praksi. Predvsem so bile izdvojene svoboda misli, javnega izražanja in pravica do zbiranja ter svobodnega združevanja.

Neučinkovitost realsocialističnih sistemov: Ti sistemi so se zaradi ideološke naravnosti zelo težko prilagajali na spremembe v okolju in globalizaciji v gospodarstvu ter tako zaostajali za demokratično urejenimi državami. Politični in gospodarski načrti niso izpolnili materialnih pričakovanj in pojavljale so se neobvladljive težave. Ideje socializma so postale utopične.

Visoki stroški represije: nedemokratični sistemi običajno raztrgajo vse mreže družbenosti in lojalnosti. Vlada stanje negotovosti in nezaupanja, saj vsako napako kaznuje aparat represije. Tako nastaja »subkultura strahu«, ki onemogoča ljudem, da se samostojno odločajo in delujejo.

V takšnih okoliščinah politična modernizacija in demokratizacija ni mogla delovati, saj je bilo delovanje družbenih organizacij oteženo ali onemogočeno. Revolucionarne komunistične partije so na podlagi ideologije izvajale ljudsko demokracijo (različno po državah) v okviru »satelitskih« organizacij in avtoritarno določale pravice državljanov (glej Zajc 2004: 84).

Propad realsocialističnih sistemov je zaznamoval datum 9. 11. 1989, ko so prebivalci Nemške Demokratične Republike izsilili rušenje berlinskega zidu, ki je pomenil simbol razdeljenosti. Za Pušičevo (1998) je bil to simbolni trenutek srečanja dveh Evrop in dveh političnih nazorov. Za Zahod je to dejanje pomenilo moralno zmago, saj je rušilo totalitarizem in nesvobodo. Vzhodu so se odprla vrata na Zahod.

»Edini razlog, ki je Vzhodni Evropi preprečeval, da postane isto kakor Zahodna Evropa, so bile komunistične oblasti. Ko se zrušijo ti totalitarizmi, se bodo končale vse razlike in tako bodo postkomunistične dežele dobile svoje mesto v prvem svetu. Prepričane so bile, da bo za to dovolj uničenje komunistične oblasti« (Pušić 1998: 22).

2.2 OBLIKE SOCIALISTIČNIH SISTEMOV

Ideja komunizma, ki jo je zapečatil Leninov koncept države in je dosegla vrhunec v Stalinovem kultu osebnosti, je po drugi svetovni vojni dobila različne oblike v političnih sistemih socializma. V postkomunističnih državah, ki so bile bolj ali manj pod okriljem Sovjetske zveze, je prišlo do različnih oblik socializma, od bolj strogih do omiljenih socialističnih sistemov.

Zanimivo je, kako parafrazira Jaques Rupnik (v Keane 1988: 284) v romanu Ana Karenina, ko trdi, da so režimi »svetle prihodnosti« podobni politični sistemi, in da je vsaka družba od teh na svoj način nesrečna z lastnim specifičnim izkustvom totalitarizma. Režimi »svetle prihodnosti« so realni socializmi Vzhodne in Srednje Evrope.

»Dejstvo je, da so že leta 1984 realni socializmi prešli kulminacijo svoje totalitarnosti in vse hitreje popuščali pod pritiski lastne družbe. V tem spoznanju je stvarna ali prividna razlika med totalitarno in avtoritarno državo pomenila eno pomembnih dilem (Pušić 1998: 59-60).«

2.2.1 TOTALITARNA DRŽAVA

Po smrti diktatorja Stalina 5. 3. 1953 so obsodili stalinizem, ki je predstavljal vrh totalitarizma. Za novega vodjo so na 20. kongresu Komunistične partije Sovjetske zveze (KPSZ) izbrali Nikito Sergeja Hruščova, ki je obsodil Stalinov kult osebnosti in teror (Kronika človeštva 1966: 870).

Kult osebnosti po Stalinovi smrti je izgubil osnovni pomen. Vse bolj so poudarjali nujnost kolektivnega vodstva. To je pokazalo, da se niso bili pripravljene vrniti k diktaturi enega človeka. Na vseh področjih javnega življenja je bilo opaziti rahlo sprostitev (Britovšek 1980: 265). V socialističnih državah se je postopoma začela destalinizacija (prav tam, str. 266).

Od takrat ne moremo več govoriti o popolnem totalitarizmu (npr. Socialistična Jugoslavija se je že prej odmaknila od sovjetskega modela komunizma). V Sovjetski zvezi je bil sprejet nov partijski program graditve komunizma, s katerim bi naj prehiteli kapitalistične države. V praksi se to ni uresničevalo in petletni načrti gospodarskih planov so ostali neuresničeni.

Marksistično-leninistična teorija, ki jo najdemo v vseh klasičnih tekstih, od Marxovega Komunističnega manifesta pa do Leninove Države in revolucije, definira državo kot represivni aparat, ki omogoča vladajočemu razredu, da si zagotovi dominacijo oz. nadvlado nad proletarskim razredom in s tem delavski razred podredijo procesu odvzemanja presežne vrednosti. To je bila oblika vladavine, ki je močno zaznamovala 20. stoletje. Totalitarna oblast se je avtentično pojavila v dveh oblikah – nacistična Nemčija in Stalinova Sovjetska zveza. Totalitarno obliko vladavine lahko označimo kot nekakšen hibrid, saj mora skozi različne oblike preoblikovanja v družbi. Pomemben element konstituiranja totalitarne oblasti predstavljajo totalitarna gibanja, ki vstopijo v vsako sfero posameznikovega življenja. Ko to gibanje prevzame oblast, lahko govorimo o totalitarni državi. Največji paradoks takšne države je, da ljudje pravzaprav ne vedo, kdo vlada. Živijo v negotovosti. Največja moč totalitarizma je v tem, da ni nič predvidljivega. Ko ljudje ne vedo, kaj je prav in kaj ne, koga ubogati in koga ne – takrat ima totalitarizem največjo moč.

Koncept totalitarnega režima kot idealni tip ima trajne vrednosti. Za režim z močnimi totalitarnimi tendencami je značilno, da izključijo politični, ekonomski in socialni pluralizem, na podlagi enotne utopične ideologije in mobilizacije množic, katerim vlada karizmatično vodstvo (Linz in Stepan 1996: 40).

Moderno totalitarno diktaturo lahko reduciramo na pet dejavnikov:

- Prvi je prehod iz države, temelječe na zakonih, v policijsko državo. Tako se izničijo državljanske pravice, izvršilni organi totalitarne države pa razpolagajo z življenjem, svobodo in lastnino državljanov.
- Drugi dejavnik je prehod iz države z razpršeno oblastjo v koncentracijo oblasti v rokah totalitarnega režima.
- Tretji dejavnik je nastanek monopolistične državne partije. Ta predstavlja fleksibilni instrument, ki združuje moč za nadzor državnega aparata in družbe.

- Četrty dejavnik je povezan s tretjim, saj pomeni prehod in pluralističnega na totalitarni nadzor družbe. Družba se tako ne razlikuje več od države, v kateri ni pluralne družbe.
- Zadnji dejavnik je naslanjanje na teror v smislu uporabe konstantne grožnje posameznikom.

(Prirejeno po Arendt 2003 in Lefort 1999.)

Totalitarna propaganda je instrument, s katerim se osvaja množice. Propaganda je le en, morda najpomembnejši instrument totalitarizma pri ravnanju z netotalitarnim svetom, nasprotno pa je teror samo bistvo njegove oblike vladanja (Arendt 2003: 428). Bistvo totalitarne države je v tem, da mora nenehno ohranjati videz fiktivnega sveta. To pomeni nenehno radikalizacijo ukrepov. Npr. pojem »rasne selekcije, ki ne more nikoli zastati« (Arendt 2003: 479). V totalitarni državi imamo opravka z t. i. dvojno oblastjo. Na eni strani imamo stranko, na drugi pa vladni aparat. Seveda ne gre za enakomerno razmerje. Vladni stroj je pogosto prikazan kot »nemočna kulisa, ki prikriva in ščiti resnično oblast stranke« (Arendt 2003: 484). Cilj enostrankarskega sistema je spojitev države in stranke. To pomeni, da urade napolnijo člani stranke. Nad državo in za kulisami navidezne oblasti se nahaja jedro moči v državi – izjemno učinkovite in pristojne službe tajne policije.

Totalitarizem lahko označimo kot politični red, za katerega je značilno predvsem to, da ostaja žarišče oblasti neumestljivo, zaradi česar postane ločnica med tem, kaj je politično, in tistim, kar ni politično, skrajno vprašljiva (Lefort 1999: 10). Totalitarizem predstavlja črno piko v zgodovini človeštva. Žrtve, ki sta jih terjala oba režima, štejemo v milijonih. Padec obeh režimov pa še sam po sebi ne pomeni popolne varnosti pred ponovnim vznikom. V Nemčiji se je totalitarizem uveljavil po legalni poti. To nam pove, da totalitarizem lahko nastane v različnih okoliščinah in da tudi demokracija sama po sebi nanj ni imuna.

2.2.2 POSTTOTALITARIZEM IN AVTORITARIZEM

Totalitarizem lahko imenujemo kot idealni model totalitarnih sistemov. Tako nastaneta dve skrajnosti političnih sistemov. Na eni strani utrjena demokracija in na drugi strani nedemokratski totalitarni sistem. Zagotovo lahko trdimo, da so se države vzhodnega bloka po drugi svetovni vojni odmaknile od čistega totalitarizma stalinističnega tipa in oblikovale milejše oblike socializma ter se znašle na premici med totalitarizmom in demokracijo, kateri so se v osemdesetih letih prejšnjega stoletja začele zavestno približevati ter si danes prizadevajo, da bo njihov demokratični sistem podoben tistim na Zahodu, torej konsolidiran. V socialističnih državah vzhodnega bloka so se tako razvili režimi, ki niso bili ne totalitarni ne demokratični.

V osemdesetih je število držav, ki bi bile čisto totalitarne ali bi poskušale ustvariti čisti totalitarizem, močno nazadovalo oz. upadlo (Linz in Stepan 1996: 41). Pri preučevanju političnih sistemov je tako prišlo do različnih tipologij, ki opredeljujejo naravo nedemokratskih sistemov. Sartori opozarja na razliko med avtoritarnimi in totalitarnimi političnimi sistemi. Avtoritarni sistemi so tisti, ki zlorablajo avtoriteto oblasti in dopuščajo malo ali nič prostora svobodi (Sartori 1987: 189-190). Za glavno značilnost totalitarnih sistemov smatra popolno penetracijo vseh aspektov družbenega življenja in oblikovanje specifične, najekstremnejše oblike diktature (Prav tam: 202-203). Za Zdeneka Mlynarja je glavna značilnost totalitarizmov njihova moč, da v vsakem trenutku omejijo ali zaustavijo vsako avtonomno akcijo v kateri koli sferi družbe (Mlynar v Pušić 1998: 61). Juan Linz je definiral avtoritarni sistem z omejenim, neodgovornim, političnim pluralizmom, brez elaborirane in vodilne ideologije, toda z značilno miselnostjo, brez ekstenzivne ali intenzivne politične mobilizacije (Linz in Stepan 1996: 38).

Sprva je veljalo, da so bili poststalinistični sistemi avtoritarni. Teoretiki so posebej obravnavali režime sovjetskega tipa, za katere so v osemdesetih letih spoznali, da niso avtoritarni. Linz in Stepan sta postavila tipologijo nedemokratskih režimov po postavljenih dimenzijah in tako dobila še eno obliko nedemokratskih sistemov – posttotalitarni sistem.

TABELA 2.1: Idealni tipi modernih režimov in njihove značilnosti.

ZNAČILNOST	DEMOKRACIJA	AVTORITARIZEM	TOTALITARIZEM	POST-TOTALITARIZEM
PLURALIZEM	Zadovoljiv politični pluralizem z široko areno pluralistične avtonomije v gospodarstvu, družbi in organizacijah.	Omejen politični pluralizem. Pogosto kar širok družbeni in gospodarstvu pluralizem. Pogosto prostor za pol-opozicijo.	Ni značilnega gospodarskega, političnega ali družbenega pluralizma. Uradna stranka ima de jure in de facto monopol moči. Stranka je eliminirala skoraj vse predtotalitarne pluralizme. Ni vzporedne družbe.	Omejen, toda nezadovoljiv družbeni, ekonomski in institucionalni pluralizem. Skoraj brez političnega pluralizma, ker ima partija še vedno formalni monopol nad oblastjo. V gospodarstvu je še vedno prisotna država. V zrelih post-totalitarizemskih opozicija pogosto oblikuje »svojo kulturo«.
IDEOLOGIJA	Široka obveza do državljanstva in proceduralnih pravil. Spoštovanje pravic manjšin, pravne države in individualizma.	Politični sistem brez izdelane in vodilne ideologije, toda z izrazito miselnostjo.	Izgrajena in vodilna ideologija, ki artikulira dosegljivo utopijo. Vsi akterji izhajajo iz občutka poslanstva in legitimnosti.	Vodilna ideologija uradno še obstaja in je del družbene realnosti. Toda šibkejša vera v utopijo. Premik od ideologije do načrtnega konsenza, ki temelji na racionalnem odločanju in omejenih debatah, brez pretiranega nanašanja na ideologijo.
MOBILIZACIJA	Participacija znotraj avtonomno oblikovanih organizacij civilne družbe in političnih strank je zagotovljena z zakonom. Domoljubje. Toleranca do opozicije in drugače mislečih.	Politični sistem brez široke in intenzivne mobilizacije razen v posameznih točkah njegovega razvoja.	Množična mobilizacija v režimsko oblikovane obligatorne organizacije. Razvoj temelji na aktiviranju kadrov in militantov. Privatno življenje je obrekovano.	Mobilizacija je izgubila intenzivnost. Članstvo je še vedno generalizirano in obligatorno, toda proizvaja več dolgčasa kot entuziazma.
VODSTVO	Oblast je produkt svobodnih volitev in deluje v okviru ustavnih omejitev in pravne države.	Politični sistem, kjer ima oblast vodja ali majhna skupina s slabo definiranimi, a dejansko prediktivnimi normami. Kooptiranje elitnih skupin. Nekaj avtonomije v državnih službah in vojski.	Totalitarna oblast vlada brez omejitev in nepredvidljivostjo za člane in nečlane. Pogosto karizmatično. Napredovanje na vodstvene funkcije je odvisno od uspeha in obvez znotraj strankine org.	Voditelji so redko karizmatični. Napredovanje je manj odvisno od kariere znotraj partije. Vodje lahko postanejo tehnochrati iz državnega aparata.

(VIR: Linz in Stepan (1996): Problems of democratic transition and consolidation. Baltimor and London: The John Hopkins University Press. Str. 44-45.)

2.3 JUGOSLOVANSKI SAMOUPRAVNI SOCIALIZEM

V kontekstu razlikovanja totalitarne in avtoritarne države je jugoslovanski politični sistem predstavljal glavno sporno točko. Jugoslovanska različica socializma je bila manj nasilna in konsistentna od drugih držav Vzhodne in Srednje Evrope (Pušić 1998: 60). Jugoslovanski komunizem je izhajal predvsem iz kritike stalinistične izrojenosti. Komunisti so se pod vodstvom Josipa Broza Tita z lastnimi silami osvobodili nemške okupacije ter tako zagovarjali zahtevo po samostojni poti v socializem (Kronika človeštva 1996: 871).

Na šestem plenumu CK ZKJ 4. marca 1956 je Tito glede vprašanja naših odnosov s Sovjetsko zvezo in z drugimi vzhodnimi državami dejal: »Velikanske spremembe, ki so nastale po poročilu Hruščova in razpravljanju na XX. kongresu, ne morejo in ne smejo vplivati na nas tako, da bi spremenili smer naše politike nasploh. /.../ Mislim, da lahko pogumno rečemo, da je Jugoslavija odigrala odločilno vlogo pri rušenju stalinskega sistema« (Britovšek 1980: 270-271).

Značilnost jugoslovanskega samoupravnega socializma je bila uvedba delavskega samoupravljanja leta 1950, s katerim so zasnovali gospodarski model razvoja proti birokraciji in centralizmu. Ustava SFRJ iz leta 1974 kot temeljno načelo omenja socialistično samoupravno demokracijo kot posebno obliko diktature proletariata¹. Pomembno vlogo je odigral Kardeljev koncept delavskega samoupravljanja, v katerem država izgubi glavno vlogo. Na podjetja se prenesejo obsežne pravice odločanja. Delavci sodelujejo v delavskih svetih, ki volijo vodstva podjetij in direktorje. Leta 1974 je bila sprejeta ustava, ki je pomenila zmago federalizma (SFRJ), saj so nastale republiške države. Na ta Kardeljev koncept je pristal tudi Tito, saj so ohranili enotno Zvezo komunistov in Jugoslovansko ljudsko armado, na čelu katerih je bil predsednik Tito. Integrativna točka federacije naj bi bil socializem. Načelo samoupravljanja je torej utrdila ustava iz leta 1974 ter ga razširila na vsa področja. Uvedli so delegatski sistem, v katerem so organizacije združenega dela in lokalne skupnosti pošiljale delegate v nadrejena telesa in niso volila poslancev.

Naloga socialistične države je bila zavarovanje družbenih dosežkov in sodelovanje pri nadaljnjem razvijanju gospodarskega sistema. Samoupravni socializem je bil v praksi razpet med samostojne interese podjetij in oblastniške težnje državnih vodstev (Kronika človeštva

¹ 88. člen Ustave SFRJ določa, da je delavski razred nosilec oblasti in upravljanja družbenih zadev.

1996: 870). Zato se je vse bolj postavljalo vprašanje samoupravnega sistema, še posebej po Titovi smrti 4. 5. 1980. Dodatno je zaostriła situacijo politična in gospodarska kriza osemdesetih, kjer so se že ustvarjale podlage za družbene in politične spremembe in kazale pot liberalizaciji.

2.3.1 SLOVENSKI ZORNI KOT

Slovenija se je kot del jugoslovanske federacije po konfliktu s Stalinom razšla z modelom sovjetskega monokratskega realnega socializma. Tako so se pokazale nove značilnosti: odprtost meja, samoupravna ideologija, začetki tržne orientacije gospodarstva z vključevanjem v svetovni trg, zagovarjanje pluralizma v obliki pluralizma samoupravnih interesov ter relativno večja stopnja avtonomije federalnih enot, še posebej po ustavi leta 1974. Kljub temu je razvoj potekal po nekaterih premisah socialističnega projekta (Bibič 1997: 21). Razvoj socializma v Sloveniji lahko razumemo v kontekstu jugoslovanskega samoupravnega socializma, saj je Slovenija kot del federacije bila odvisna in podrejena odločitvam iz centra. Vseeno pa je Slovenija kazala svoje posebnosti. Glavni poudarek prikaza slovenskega razvoja komunizma in njegovega odmiranja je zadnje desetletje pred osamosvojitvijo, saj so se takrat najbolj pokazale šibkosti starega političnega sistema in počasi oblikovale nove politične razmere in ideje, ki so bile ugodne za demokratični prehod in osamosvojitvev.

Značilno za slovenske razmere je bilo, da je bil politični prostor zaradi bolj demokratične (samoupravne) oblike socializma bolj odprt za kroženje idej in srečevanje oblasti in opozicije, kot je to značilno za socialistične sisteme v Vzhodni Evropi, obstajale pa so tudi »vmesne« organizacije, ki so omogočale neke vrste most med opozicijo in oblastjo (ZSMS, SZDL), ali pa srečevanje predstavnikov enih in drugih ob strokovnih vprašanjih (strokovna društva, kot so Društvo slovenskih pisateljev, Sociološko društvo, Politološko društvo). Nekatera društva so pred nastankom strank predstavljala neke vrste nadomestek za stranke (Repe 2001: 80). Kljub temu so si bili realsocialistični sistemi podobni, saj so bili istega izvora, sorodnih ideologij in struktur ter prakse vladajočih. Gospodarsko in tehnološko ti sistemi niso bili uspešni. »V tedanji SFRJ in še posebej v Sloveniji ti splošni vzorci niso bili

tako izraziti in obstoj jugoslovanskega režima ni bil odvisen od Sovjetske zveze, saj si je prizadeval za idejo evrokomunizma. Zato vladajoči komunistični režim v Sloveniji ni bil osovražen, ne vidno korumpiran in ne nesposoben« (Bebler 2001: 45).

Slovenija je veljala za gospodarsko najmočnejšo republiko v jugoslovanski federaciji. Bila je najtežavnejša republika, zato je prihajalo v odnosu do federacije večkrat do konfliktov. Prizadevala si je za samoodločbo in nasprotovala centralizmu in gospodarskemu izžemanju. Kot prva republika je tudi začela z »liberalistično« usmeritvijo svoje politike, saj se je v šestdesetih začela krepiti reformistična struja v Zvezi komunistov Slovenije (ZKS). Glavna razhajanja so bila pri pojmovanju Jugoslavije kot zveze držav ali kot unitarne države.

Ustava 1974 je zagotovila krepitev federalizma. S tem so se povečale pristojnosti republik in avtonomnih pokrajin in njihova enakopravnost pri odločanju v federaciji. »Ker se osnove enostrankarskega sistema in socialistične ekonomije niso spremenile, so nastali republiški etatizmi« (Fink-Hafner 2001: 156). Na začetku osemdesetih so bile kulturne in ekonomske razlike že velike. Splošno klimo v Jugoslaviji so zaostrovala še nesoglasja med republikami in gospodarska kriza. V tem času tudi še ni bilo konkretnjših opozicijskih gibanj v Sloveniji.

Alternativna gibanja v prvi polovici osemdesetih so bila prostor razvoja močne civilne družbe, ki je imela pionirsko vlogo pri procesih demokratizacije v Sloveniji. Svoboda tiska se je odražala v reviji Mladina ter ostalih študentskih in opozicijskih revijah (Repe, 2001: 80). »Nezdružljivost interesov političnih elit v SFRJ na prehodu iz osemdesetih v devetdeseta je bil eden izmed pomembnih dejavnikov demokratičnega prehoda« (Goati v Fink-Hafner 2001: 162). Od osemdesetih let so se v Sloveniji začele spremembe, od srede osemdesetih pa že vidimo pritiske opozicije na politično elito. Politična pluralizacija znotraj Slovenije se je razlikovala od ostalih republik v federaciji. V ZKS je prevladovala liberalna usmeritev. Slovenija se je kot prva v celoti in še posebej na gospodarskem področju odpirala Zahodu. Politično pluralizacijo so zaznamovali različni elementi; politična elita je tolerirala opozicijo, tako da je bila z njo v konfliktu in da je z njo sodelovala. S tem je prišla v konflikt tudi z nekaterimi ostalimi političnimi elitami v Jugoslaviji. Še posebej pomembna in za nekatere sporna pa je bila njihova odločitev za demokratizacijo in neodvisnost. Zato si je prizadevala za obrambo svojih interesov.

»V drugi polovici osemdesetih let sta potekala procesa demokratizacije družbe in nacionalne emancipacije prepletene. Pobudo pri artikuliranju nacionalnega programa je imela intelektualna opozicija, zbrana okrog raznih revij, zlasti Nove revije« (Repe 2001: 80). Razvila so se tudi druga alternativna, opozicijska, družbena gibanja. Osnovni namen Nove revije je bil, da bi slovenski narod postal nacija in dosegel svojo državnost. Takšno delovanje je dovoljevala reformistična naravnost slovenskih komunistov, ki so sami začeli sprejemati ideje opozicije. Odbor za varstvo človekovih pravic je bila najpomembnejša organizacija civilne družbe, ki je predstavljal alternativo Socialistični zvezi delovnega ljudstva (SZDL); ta je do sedaj »zagotavljala« pluralizem v okviru organizacije same, ki je bila podrejena ZKS (glej Repe 2001: 46).

Leto 1988 je bilo v zgodovinskem smislu prelomno, saj so se odvijali mnogi pomembni dogodki. Med drugim se je v Sloveniji začel odkrit boj za oblast (Repe 2001: 38). Sedaj je bila politična opozicija že dovolj dobro oblikovana, čeprav lahko trdimo, da je bila nadzorovana in neenakopravna v primerjavi s tedanjo oblastjo. Oblast je tako priznavala politično alternativo in z njo prihajala v interakcijo. Spremembe so se kazale kot neizbežne, to je tudi potrjevala zavest ljudi, zato je oblast sprejela politično igro z novo nastalo opozicijo.

Repe (2001: 38) navaja, da sta bila predmet političnega boja dva ključna elementa: do kam naj bi segala demokratizacija in odnos do Jugoslavije. Ti dve vprašanji igrata pomembno vlogo pri kasnejših odločitvah in njihove posledice vidimo še danes. Gre za izbiro političnega sistema in oblikovanje nacionalnega programa. V končni fazi gre za oblikovanje nacije in izpeljave demokratičnega prehoda s spremembo ustave in novih političnih pravil.

»Vprašanje politične ureditve in vprašanje položaja Slovenije v Jugoslaviji se je v letih 1987 in 1988 strnilo ob prelomu ustavne ureditve. Ustava SFRJ 1974 je postala glavno polje tekmovanja med socialističnimi oblastmi in delom kritično razpoložene strokovne javnosti« (Repe 2001: 47). Politični pluralizem sedaj ni bil več zgolj formalnost in ustavne izbire v času tranzicije so začele novo obdobje slovenske zgodovine. Zlasti so bili pomembni ustavni amandmaji na ustavo SRS (1974) septembra 1989. Pri predlogih na slovensko ustavo je prišlo do razhajanj med oblastjo in opozicijo, saj so zahtevali ukinitve družbene lastnine in samoupravljanja, uveljavitev delitve oblasti ter predstavnštva. Tudi predsedstvo SFRJ je nasprotovalo amandmajem, saj so zahtevali pravico odcepitve, ekonomske suverenosti, samoopredelitve (Repe 2001).

Ustavni amandmaji 27. septembra 1989 so omogočili (glej Repe 2001: 57):

- tržno gospodarstvo,
- večstrankarsko demokracijo,
- črtanje določila »socialistično«,
- nove državne simbole (Zdravljica).

2.4 TEORETIČNI VIDIK DEMOKRATIČNIH PREHODOV

V nalogi so uporabljeni različni politološki termini, ki so temeljni za prikaz procesov demokratizacije. Teoretski pristop podaja razlago pojmov, ki so neizbežni in predstavljajo celoto velikih političnih sprememb, kot je demokratični prehod. V nadaljevanju so izbrana teoretična izhodišča zaradi večje preglednosti zapisana ločeno, čeprav se povezujejo in jih je potrebno obravnavati v celoti. Še posebej je to vidno v razmerju demokracija – nacionalizem, saj sta procesa demokratizacija političnega sistema in nastajanje nove države oz. nacije velikokrat vzporedna, še posebej v obdobju, ki ga obravnavamo.

2.4.1 VPLIV GLOBALIZACIJE NA DEMOKRATIČNI PREHOD

Izbrani primer Slovenije je potrebno gledati v globalnem smislu, saj slovenski prehod spada v tretji val demokratičnih prehodov v zgodovini, ki so ga omogočile globalne spremembe v svetu po drugi svetovni vojni. Izrazilo se je v globalni krizi komunizma v svetu, z nekaterimi izjemami v državah, kjer je prisoten še danes (Kitajska, Severna Koreja, Angola). Pravzaprav vsi procesi na prelomu osemdesetih in devetdesetih let kažejo značilnosti globalizacije. Na to je potrebno gledati široko; tudi v politološkem smislu je prišlo do globalnih sprememb in značilnosti. Prišlo je do internacionalizacije zahodne liberalne demokracije in parlamentarizma.

Pod pojmom globalizacija razumemo družbene procese svetovnih razsežnosti, ki povezujejo med seboj tudi najbolj oddaljene kraje na svetu. Tako vplivajo dogodki na enem koncu sveta na dogodke na drugem koncu v najhitrejšem možnem času (Guibernau v Zajc 2001: 18). Globalizacija je novejša paradigma v družboslovju in je ne moremo omejiti na ozka področja. Prav tako ne prinaša enakih posledic, torej samo homogenost, ampak tudi heterogenost. Haček in Zajc (2006: 7) razumeta globalizacijo kot intenzivno preseganje prostorsko-časovne ločenosti znotraj mednarodne skupnosti. Oba avtorja trdita, da sta demokracija in globalizacija različna pojma, ki pa se prepletata. Lahko govorimo o položaju demokracije v globalizaciji in o vplivu globalizacije na demokracijo. Rizman (2006: 12-13) trdi, da je globalizacija kompleksen in nikoli dokončan proces, saj prostor, geografija in razdalje pomenijo vse manjšo oviro za pretok informacij, idej in blaga. Zato se vsaka nacionalna država sooča z globalizacijo.

2.4.2 DEMOKRACIJA

Demokracija je osnovno izhodišče diplomske naloge in vsebuje različne segmente raziskovanja, saj je pri spremembi političnega sistema, kot je demokratični prehod, potrebno odgovoriti na nekatera vprašanja: kaj je demokracija; kateri so akterji demokratičnih prehodov, demokracija kot proces; dejavniki demokracije. Vprašanje konsolidirane demokracije je pomemben del raziskovanja demokratičnih prehodov, saj kaže uspešnost letih, kot proces, ki sledi kot zadnja faza, in ga zato obravnavam v zadnjem delu naloge.

Preden opredelimo nekatere teoretični pojme, omenimo sekularno državo, ki je dejansko omogočila nastanek demokracije v posameznih državah. Sekularizacija pomeni, da so človeški način obnašanja, družbene ureditve in ustanove, kulturne in politične vrednosti in dejanja vse bolj posvetni. V ožjem smislu pa pomeni poddržavljanje cerkvenih posesti (Zgodovina v slikah 1978: 6693). Podlaga temu je bila razsvetljenska misel 18. stoletja, dejansko pa je nastopila po francoski revoluciji leta 1789 v Franciji in Angliji. Huntington (1991) omenja prve demokratizacije leta 1828. Glavna značilnost sekularne države je ločitev Cerkev od države, kar pomeni, da cerkveni predstavniki niso smeli formalno odločati o odločitvah oblasti.

Demokracijo so opredelili že številni politologi. V svetu se je uveljavil liberalni model demokracije, ki predstavlja naprednejši tip demokracije. Pri preučevanju demokratičnih prehodov Huntington opozorja na poldemokracije, ki dosežejo le nekatere lastnosti liberalnih demokracij, saj uspešno izvedejo relativno svobodne in tekmovalne volitve, ne uspejo pa zagotoviti nekaterih političnih svoboščin (Huntington 1997: 7). Takšne pomanjkljive demokracije imenujemo tudi elektoralne demokracije, ki ne dosegajo vseh elementov liberalne demokracije: splošna aktivna in pasivna volilna pravica, delitev oblasti, vladavina prava, spoštovanje človekovih pravic in svoboščin, svoboda medijev in pravica združevanja, politična participacija državljanov.

Definicije demokracije se dokaj razlikujejo, zato se bomo omejili le na nekatere, predvsem na Dahla, ki velja za klasični vir demokracije (Dahl 1971). Dahl opredeljuje demokratični ideal, ki ga imenuje poliarhija. Demokracija je zanj politični sistem nenehne odzivnosti vlade na preference državljanov z visoko inkluzivnostjo in odprtostjo za javno tekmovanje. Zato navaja osem pogojev za demokracijo: svoboda združevanja, svoboda

izražanja, volilna pravica, alternativni viri informacij, volilni boj, kandidiranje za javne funkcije, svobodne in poštene volitve, upoštevanje volilnih glasov in preferenc državljanov pri oblikovanju političnih institucij in politik. Zelo vplivno je tudi Schumpetrjansko opredeljevanje demokracije (Schumpeter 1950), za katerega je demokracija politični sistem institucionalne ureditve, kjer oblikujejo politične odločitve. Do političnih odločitev pride, ko si posamezniki pridobijo pooblastilo za odločanje z volilnim bojem (enaka in svobodna volilna pravica v kontekstu človekovih pravic, kompetitivni sistem političnih strank, možnost izbire kandidatov, politične institucije, ki zagotavljajo in regulirajo vlogo vlade in opozicije. Pri proučevanju novih demokracij na podlagi demokratičnih prehodov pa pridemo do drugačnih opredeljevanj, saj gre za kakovost poliarhij. Linz in Stepan (1996: 16) razlikujeta nove in stare demokracije, kajti nove demokracije ne dosegajo stopnje institucionalizacije starih. Kakovost demokracije predstavljata kot kontinuum demokracij od nizko kakovostnih do visoko kakovostnih, kar se že nanaša na utrjenost novih demokracij. Juan Linz (v Pušić 1998) omenja demokracijo kot prostor svobodnega formuliranja političnih preferenc. Takšen sistem lahko omogoča svobodo združevanja, informiranja in komuniciranja. To zagotavlja svobodno tekmovanje med voditelji, ki potrjujejo svojo pravico do vladanja z demokratičnimi vrednotami.

Že Huntington (1991) je razglabljal o predpogojih oz. dejavnikih za demokratični prehod in prišel do sklepa, da lahko postane demokracija realna alternativa, če so vzpostavljeni naslednji pogoji: določena stopnja blaginje, socialna struktura ... Demokracija kot proces pomeni demokratizacijo političnega sistema, torej postopno uvajanje demokracije. Demokratizacija je modernizacija političnih in ostalih pravil, za katera so potrebni različni akterji.

Za demokratične prehode v srednjeevropski postsocialistični družbi so značilna pogajanja med relativno močno opozicijsko civilno družbo in izzvano staro politično elito, ki so postala pomemben dejavnik in značilnost uspešnih demokratičnih prehodov (Fink-Hafner 2000: 11). Torej poleg pomembnosti političnih strank kot najožjih akterjev, ki lahko izpeljejo demokratični prehod z zamenjavo sistema in izvedbo svobodnih volitev, smo dobili civilnodružbene akterje (interesne skupine, družbena gibanja), ki pomembno prispevajo k pluralizaciji.

2.4.3 DEMOKRATIČNI PREHOD – TRANZICIJA

Uveljavljaje demokracije pomeni dolgotrajen proces iz avtoritarnega v demokratični politični sistem. Proces demokratičnega prehoda sestavljata vsaj dve stopnji. Za prvo – kratkotrajnejšo – je značilno normativno oblikovanje novega sistema z oblikovanjem in sprejemom nove ustave, izvedbo svobodnih volitev ter oblikovanjem novih političnih institucij, njihove sestave, pristojnosti in načinov odločanja, ki temeljijo na ustavi in izidu volitev. Druga stopnja prehoda obsega dolgotrajnejše obdobje konsolidacije demokracije, kjer se utrjujejo normativne oblike (s sprejemanjem demokratičnih vrednot v okviru široke družbe in s političnokulturno ustalivitvijo novega sistema (Fink-Hafner 1993: 19). Di Palma (1990: 11) ugotavlja, da je vsaka tranzicija težavna in zahteva določen čas, da se utrdi. »Težavna v smislu, da se nove demokracije srečujejo s številnimi težavami, ker so se nedavno opredelile za demokracijo in ker morajo za realizacijo le-te poiskati nove strategije« (Pušić 1998: 33).

Načini demokratičnih prehodov (Zajc 2004: 87-92):

a) Popoln »prelom« ali ruptura je značilna za izrazito nedemokratične režime, v katerih je bilo malo možnosti za reformo znotraj njih. Možnost za izvedbo demokratičnega prehoda so imeli akterji, ki so imeli oblast ali pa so bili del nje. V tem primeru opozicija ni mogla zagotoviti mirnega in učinkovitega prehoda. Nujna za ta način je velika dezintegracija državnega aparata in mobilizacija množic in njene neposredne akcije. Na ta način popoln »prelom« ni v vsakem primeru demokratičen.

b) »Ruptforma« je oblika demokratičnega prehoda, kjer je prišlo do kombinacije »rupture« in »reform«, torej do sočasnega približevanja političnega vodstva in opozicije. Ta način kaže največjo učinkovitost in racionalnost. Del oblasti se zavzema za družbene reforme zaradi vse večje zaostalosti in neučinkovitosti sistema ter tako pristaja na določene oblike demokracije. Na drugi strani pa si opozicija ne prizadeva za radikalen in nenaden prehod, ki bi lahko pustil nepredvidene posledice in povzročil nestrinjanje v širšem okolju. Značilnost tega prehoda je tudi preverjanje legitimnosti sedanje oblasti na volitvah.

c) Transformacija (reforma od zgoraj) je način demokratičnega prehoda, kjer pride do reform znotraj sistema samega in ga zato lahko imenujemo »samoreforma«. V tem primeru gre za

enostransko reformo vrha politične in upravne birokracije. Glavni namen starih političnih struktur je racionalnejše upravljanje in večja učinkovitost gospodarstva, medtem ko so nekatere demokratične vrednote (človekove pravice, enakost pred zakonom ...) v ozadju.

Vsi ti načini demokratičnih prehodov so odvisni od številnih dejavnikov: oblike nedemokratičnih sistemov, gospodarske samostojnosti, stopnje nadzora nad državljeni, razmerja med družbenimi silami in oblastjo, stopnjo centralizacije oz. decentralizacije, gospodarske in socialne razvitosti in ostankov vzorcev tradicionalne meščanske politične kulture.

2.4.4 DRŽAVNOST

Značilnost demokratičnih prehodov na prelomu osemdesetih in devetdesetih let je, da je hkrati z družbeno modernizacijo in demokratizacijo potekal tudi proces nastajanje nove nacije oz. države. Ta globalna značilnost se tesno prepleta z uvajanjem demokracije in vpliva na politične odločitve. Pomen naroda, njegove značilnosti in politične izkušnje, se kažejo v konkretizaciji političnih odločitev in nadaljnjem političnem, gospodarskem in kulturnem razvoju.

Naš namen je prikazati razmerje med državo, narodom in demokracijo. Moderna demokratična država je grajena na participaciji ljudstva (populacije), ki imajo kot državljeni v njej pravico odločati (Linz in Stepan 1996: 16). »Demokracija je oblika vladavine moderne države. Zato brez države moderna demokracija ni mogoča« (Prav tam: 17). Za moderne države je značilno (Pušić 1998: 48-50): minimalni konsenz vseh političnih akterjev v državi glede oblike in značilnosti oblasti države; zaščita svobode, življenja in imetja državljanov; dopuščanje kompetitivnih prednosti v odnosu na naravno stanje; temelji na razumu (državni zakoni so izraz razuma); država oz. oblast mora delovati v okviru zakonov, drugače izgubi legitimnost in nima pravice, da vlada. Za Tillya (Tilly v Linz in Stepan 1996: 17) je država organizacija, ki kontrolira populacijo na določenem teritoriju in je diferencirana od drugih organizacij, ki operirajo na istem teritoriju; je avtonomna in njeni razdelki so formalno koordinirani med seboj. Oblikovanje naroda in oblikovanje nacije sta različna procesa. Narod nima organizacijskih karakteristik in jasnih pravil glede pripadnosti narodu ter definiranih pravic. Narod proizvaja samo notranjo identifikacijo, medtem ko nacija z jasnimi zakoni zunanjo soglasnost (Linz in Stepan 1996: 21-22). Nacionalna država in demokratizacija

pomenita neugodni dejstva v smislu povezovanja, saj si pod nacionalno državo na prvi pogled predstavljamo homogenost, na drugi strani pa je potrebno v procesu nastajanja države zagotoviti državljanstvo, kjer bodo vsi državljani obravnavani enako. Zato Linz in Stepan (1996: 28-30) ugotavljata: a) bolj ko je populacija na teritoriju narodno, jezikovno, versko in kulturno različna, težji je dogovor ob oblikovanju demokracije; b) tako kot ni rečeno, da multinacionalne ali multikulturne države ne morejo doseči konsolidacije demokracije, tudi ni rečeno, da se izvajajo znatne demokratične norme, navade in institucije; c) reševanje nekaterih problemov v državah je nezdružljivo z demokracijo.

Za moderno državo so nujni naslednji pogoji: lastna teritorialnost, suverenost, avtonomnost in legalnost. K utrjevanju sodobne države je veliko prispeval pojav nacionalizmov v devetnajstem in dvajsetem stoletju, saj so državam dali svoj pečat, ko so jih prikazovali kot politični izraz naroda. Pri preučevanju demokratičnih prehodov na bivšem jugoslovanskem prostoru je potrebno upoštevati nacionalizme, saj so bile pomembne politične odločitve in usmeritve v času demokratizacije njihova interpretacija. Ločimo dva obraza nacionalizma: za kulturni nacionalizem je značilna ksenofobija, avtoritarnost, uniformna družba in religija, zaprtost, povzdigovanje lastnega naroda, kolektivizem in lojalnost; liberalni nacionalizem je utemeljen na svobodni ljudski volji, pozitivnem vrednotenju nacionalnih pripadnosti, etičnem individualizmu, pluralizmu, odprtosti in nacionalnem ekumenizmu (Pušić 1998: 86-87).

2.4.5 KONSOLIDIRANA DEMOKRACIJA

»Demokratična tranzicija je končana, ko je dosežen zadosten dogovor o političnih postopkih, ki zagotavljajo voljeno vlado, ko pride na oblast z direktnim rezultatom svobodnih in ljudskih volitev, ko ima ta vlada de facto avtoriteto do oblikovanja novih politik in ko izvršna, zakonodajna in sodna oblast kot proizvod nove demokracije ne smejo prekoračiti svojih pooblastil« (Linz in Stepan, 1996: 3). Temu, normativnemu vzpostavljanju demokracije, sledi daljši proces utrjevanja demokracije. Formalno je tako demokratični sistem vzpostavljen, toda pomembno je, kako poteka nadaljnji razvoj demokracije. S tem tudi ni rečeno, da je nadaljnji obstoj demokracije neomajen in neogrožen. Za dosego demokratične

konsolidacije so potrebne korenite spremembe v državnih in družbenih strukturah ter miselnosti. Zato je nujno potrebno demokracijo preoblikovati in dopolnjevati, da bo njena kakovost konkretizacija normativnih pravil pri vzpostavljanju demokratičnega sistema.

Temeljno vprašanje, ki se poraja, je vprašanje konsolidacije demokracije: kdaj je demokracija konsolidirana oz. utrjena? Na predpostavko, da je demokracija nikoli dokončani proces, poudarja Huntington (1991), da še ne izključuje možnosti njenega zloma, če je neka demokracija utrjena. Dodaja, da je prvo merilo za ocenjevanje demokracije v politologiji znan kot »test dveh volitev« in prikazuje dojemanje demokracije v proceduralnem smislu. Predpostavlja zamenjavo vlade, ki jo je opozicija na volitvah premagala, in ponovno zamenjavo vlade na naslednjih volitvah. Gasiorowski in Power (Fink-Hafner 2000: 35) pa navajata tri indikatorje konsolidirane demokracije: uspešna izpeljava drugih parlamentarnih volitev po prvih ustanovnih volitvah, uspešna menjava izvršne oblasti z uporabo ustavnih sredstev in uspešno dvanajstletno preživetje demokratičnega režima. Pušičeva (1998: 165) dodaja glavne značilnosti demokratične konsolidacije: stabiliziranje vzpostavljenih demokratičnih institucij, absolutna in obče sprejeta dominacija demokratičnih vrednot ter ustvarjanje široke demokratične kulture. Težko je torej določiti konec procesa politične modernizacije.

Kot bistveni sestavni del tega procesa je potrebno upoštevati oblikovanje nove ustave ter njeno sprejemanje, saj določa razmerja med vejami oblasti, določa obliko političnega sistema in določa načine in okvire odločanja. »Minimalistična« koncepcija zagovarja, da so dovolj formalni premiki s prenosom oblasti na novoizvoljeno vlado in začetkom delovanja demokratičnih institucij. »Maksimalistična« koncepcija pa zahteva poleg stabilnega strankarskega sistema tudi utrditev vseh demokratičnih institucij in učinkovito delovanje parlamenta. Verjetnejše je glede na ti dve koncepciji stališče, da je demokratični sistem utrjen takrat, ko ni več nobene alternative demokratičnemu političnemu sistemu (Zajc 2004: 96). Oz. kot pravi Di Palma (1990), ko postane demokracija »the only game in town«².

² Pomeni, da ne obstajajo realne alternative za spreminjanje pravil političnega sistema in je demokracija edini dejavnik delovanja družbe in države.

DEJAVNIKI UTRJEVANJA DEMOKRACIJE (Fink-Hafner 2000: 14-20):

- Socialnoekonomske determinante (ekonomski razvoj, indeks človeškega razvoja, stopnja blaginje, stopnja družbene neenakosti);
- kulturne spremenljivke (religija, etnična homogenost, politična kultura, vrednote);
- civilnodružbene določnice (svobodna in živahna civilna družba);
- politične spremenljivke (legitimnost političnega sistema, ustavne izbire, učinki volilnih sistemov, značilnost strankarskih aren, družbene cepitve in politična udeležba, elite);
- zgodovinske značilnosti družbe v vseh njenih segmentih (npr. tradicije civilne družbe, zgodovinske demokratične in nedemokratične izkušnje);
- mednarodne določnice (demokratični sosedi, zunanje politike, razpad multinacionalnih držav, oboroženi spopadi);
- način demokratičnega prehoda.

Linz in Stepan (1996: 14) opisujeta utrjeno demokracijo kot interakcijo petih vzajemno povezanih aren – civilne družbe, politične družbe, vladavine prava, institucionalizirane ekonomske družbe in racionalnega birokratskega aparata:

- Civilna družba; predstavlja jo arena relativno samostojnih organizacij v odnosu do države – interesne skupine, družbena gibanja, posamezniki – ki artikulirajo svoje vrednosti in asociacije ter z zagovarjanjem lastnih interesov in konkretnimi akcijami poskušajo vplivati na oblikovanje politik.
- Politična družba; predpostavljajo jo svobodne in inkluzivne volitve. Politična družba predstavlja politično skupnost – polity – ki je organizirana tako, da njeni deli tekmujejo za javno moč in državni aparat ter stremijo k normativnemu razvoju in pozitivnemu presojanju (politične stranke, volitve, elektoralna pravila, politično vodstvo, medstrankarsko povezovanje, zakonodaja). Politična družba se politično konstituira za prevzem vladanja.
- Vladavina prava; samostojna ter neodvisna civilna družba in politična družba mora biti dopolnjena in vzdrževana z vladavino prava. Vsi akterji, še posebej demokratična

vlada in država, morajo spoštovati pravna pravila. Konstitucionalizem je nujno potreben, saj zagotavlja konsenz glede ustave in postopkov vladanja. Zahteva tudi jasno hierarhijo zakonov, ki ga interpretira neodvisni pravni sistem.

- Racionalni birokratski aparat; državljani imajo v demokraciji zagotovljene in varovane pravice. Pri zagotavljanju pravic in ostalih storitev mora biti država učinkovita. Potrebuje učinkovite zmogljivosti za reguliranje državnih funkcij in pobiranje davkov, na ozemlju, kjer ima legitimno oblast.
- Ekonomska družba; lahko se uveljavi s sprejetimi sociopolitičnimi normami, institucijami in regulacijami, posredovanimi med trgom in državo. Državno vodeno gospodarstvo ali popolnoma svobodno tržno gospodarstvo ni mogoče za konsolidirano demokracijo. Za živahno in neodvisno ekonomsko družbo je pomemben sporazum o avtonomnem tržišču in pestrem lastništvu. Nujna je vloga oz. intervencija države, ko gre za zakone (reguliranje borze, reguliranje standardov, zaščita javne in privatne lastnine ...), poprave napak na tržišču in vladne prioritete in politike.

3 KOMPARATIVNI VIDIK DEMOKRATIČNIH PREHODOV V DRŽAVAH NEKDANJE JUGOSLAVIJE

3.1 RAZISKOVALNI PROBLEM

Raziskovalni problem zajema mednarodno primerjalno politološko raziskovanje, ki temelji na institucionalnem pristopu pri raziskovanju demokratičnih prehodov. Predvsem je analiza osredotočena na problem ustavnih izbir in njihovih učinkov na uspešnost tranzicije. Končni cilj je primerjava demokratičnih prehodov, na kakšen način so potekali, kakšne odločitve so jih odražale ter zakaj in v čem se razlikujejo. Institucionalno inženirstvo, še posebej ustavno inženirstvo, je (bilo) odvisno od širših kontekstov predtranzicijskega in tranzicijskega obdobja, ter je močno rezultiralo v vzročno-posledičnih odnosih potranzicijskega obdobja. Fink-Hafner (2005: 20) opozarja, da so značilnosti predtranzicijskega obdobja in razmerja politične moči bistveno vplivali na primarno ustavno izbiro (zvrst političnega sistema) in na prvi izbor volilnega sistema. V nadaljevanju bomo preučevali učinke ustavnega inženirstva v posocialističnih državah.

Enote naše primerjave so teritorialno politične enote bivše Socialistične federativne republike Jugoslavije: Slovenija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina (BiH), Srbija, Črna gora in Makedonija. Poudarek raziskovanja je na ustavnih izbirah in še na nekaterih predpostavkah, saj so bile okoliščine prehodov v državah različne. Pri tem moramo upoštevati: etnično načelo in medetnične konflikte, vojno, ekonomsko-socialne razmere, civilno družbo, državljansko oz. politično kulturo v smislu političnih razmer pred tranzicijo. Posebej nas zanima vprašanje, kakšne učinke imajo določene oblike institucionalnega inženirstva oz. ustavnih izbir. Etnično načelo je tesno povezano z dejavnikom vojne, ki je zaznamoval potranzicijsko dogajanje v nekaterih republikah. Etnično mešane družbe povzročajo večjo polarizacijo in nedemokratično reševanje konfliktov. Po Reillyu (2001) etnični element političnih strank vzpodbuja nacionalistične težnje in se odvrta od demokratično liberalnih idealov. Po Fink-Hafner D. (2003: 22) gre pri prehodih v demokracijo za radikalno spreminjanje političnih ustanov, saj gre za spremembo temeljev družbene in politične ureditve.

S tretjim valom demokratizacije v svetu se je povečalo zanimanje za preučevanje sprememb institucionalnih procesov. Npr. Huntington (1991) je namenil večjo pozornost

političnim ustanovam. Institucionalno inženirstvo je dobilo nove razsežnosti v politologiji, pojem novi institucionalizem sta oblikovala March in Olsen (Fink-Hafner 2005: 27). Politične ustanove so orodja v rokah ključnih političnih igralcev. Porazdelitev oblasti je odvisna od ustavnih izbir in izborov volilnega sistema. Zavestno manipuliranje z institucionalnimi pravili imenujemo institucionalno inženirstvo, ki zajema dva segmenta inženirstva: ustavno in volilno (Sholdan v Fink-Hafner 2005: 28).

3.1.1 USTAVNE IZBIRE

Pri nastajanju demokratičnih političnih institucij na področju držav nekdanje Jugoslavije je bilo osrednje vprašanje izbira ustavnega sistema oblasti. Izbiranje ustave je odločanje med dvema ustavnima modeloma – med predsedniškim in parlamentarnim sistemom. Zajema tudi vprašanja o enodomnosti ali dvodomnosti parlamenta ter unitarni ali federalni ureditvi (Fink-Hafner 2005: 29). Pri predsedniškem sistemu je oblast skoncentrirana v eni osebi, ki je neposredno voljena, pri parlamentarnem pa je celotna izvršna oblast (predsednik vlade in ministrstva) odgovorna parlamentu. Torej izhaja razlika med parlamentarnim in predsedniškim iz koncentracije oblasti. Parlamentarni sistem je utemeljen na dinamičnem ravnotežju med zakonodajno in izvršilno oblastjo, kjer ima formalno oblast parlament, dejansko pa se nagiba k izvršilni veji, ter predsedniški sistem, kjer je oblast skoncentrirana v rokah predsednika (Lajh D. 2001: 57). Ustavna izbira je odločilna za način prehoda v demokracijo, saj predstavlja učinke prehoda ter razmerje moči med posameznimi akterji prehoda, ki se kažejo v porazdelitvi oblasti. Pri tem se postavlja vprašanje zamika prehoda. Z ustavnimi izbirami so tranzicijske države opredelile različne tipe političnih sistemov ter s tem vzpostavile različne sisteme razmerij med nosilci temeljnih oblastnih funkcij (Lajh D. 2001: 52). Pomembno je na kratko opredeliti mesto in vlogo ustave pri demokratičnem prehodu. Ustava in politične institucije imajo ključno vlogo v okviru demokratične konsolidacije. Ustavotvornost je časovno na začetku procesa konsolidacije, ker je tako precej opredeljena možnost konsolidacije na naslednji ravni in zagotavlja opredeljeno obnašanje v procesih političnega odločanja (Brezovšek 2003: 61). Ločimo dve obliki ustavotvornosti (Brezovšek 2003: 63-64): v prvi obliki je sestavljena iz razmejevanja osnovnih političnih odnosov in razmerij med poglobitnimi političnimi skupinami (struktura države, način predstavnštva, koncepcija družbe in njen institucionalni izraz). Po drugi se ustavno spreminjanje nanaša na vlogo ustave kot dokumenta, ki ima natančna pravila

odločanja; gre za modernizacijo oblasti, postopkov itd. Večina ustavnih sprememb v realsocialističnih sistemih je pomenila institucionalno adaptacijo.

V parlamentarni demokraciji je parlament najvišji in edini zakonodajni organ v državi.³ Nanj se prenaša volja državljanov, ki mu podeljujejo štiriletni mandat kot pooblastilo, da upravlja državo (Bučar 1998: 120). V parlamentarnem sistemu pa se dejansko nagiba oblast k izvršni oblasti, ki s tem širi svoje pristojnosti in zmanjšuje pristojnosti zakonodajne oblasti. Po Bučarju (1998) takšno ravnanje zmanjšuje demokracijo, saj se s tem zmanjšuje demokratično odločanje.

Zajc (2004: 92-95) meni, da bistvene odločitve o prihodnjem demokratičnem sistemu niso pomembne le za sam prehod, ampak tudi za delovanje prihodnjega političnega sistema in utrditev demokracije:

- Parlamentarni ali (pol)predsedniški sistem: Pri parlamentarnem sistemu je središče odločanja med parlamentom in vlado, medtem ko je pri (pol)predsedniškem sistemu skoncentrirana moč v enem človeku in je obstaja večja nevarnost prehoda v demokracijo. Na splošno ta sistem povzroča nestabilnost, polarizacijo in zmanjšuje demokracijo (npr. omejevanje pravic manjšin, delovanje političnih strank, zmanjšuje pomen parlamenta in civilne družbe). Pri polpredsedniškem sistemu za razliko od predsedniškega predsednik ne odloča v celoti sam o izvršilnih zadevah.
- Proporcionalni ali večinski volilni sistem: Značilnost proporcionalnega sistema je bolj sorazmerna zastopanost deležev volilnih glasov, tako da stranke ohranjajo svojo identiteto. *Po tem lahko sklepamo, da gre za večjo inkluzivnost parlamenta, več strank v parlamentu ter večja odprtost organov.* Pri večinskem sistemu pa so majhne stranke izločene, saj omogoča stranki, ki doseže majhno večino, da kontrolira moč in uveljavlja svoje interese v strankarski areni.
- Enodomni ali dvodomni predstavniški organ: Dvodomnost naj bi zagotavljala večjo demokratičnost političnega odločanja, saj imajo drugi domovi določene pravice, ki so sicer manjše v primerjavi s prvim. V praksi pa je prisotnost

³ V parlamentarni demokraciji je navzoč dualizem izvršilne oblasti med vlado in šefom države, kjer je slednji simbolni nosilec oblasti.

drugega doma pri odločanju povzročala zavlačevanje postopkov in neučinkovitost.

3.1.2 POLOŽAJ ŠEFA DRŽAVE

Za sodobne demokratične ustavne sisteme je značilen različen položaj predsednika države, glede na njegove funkcije in pristojnosti. Ribičič (2000: 76) omenja dve skrajnosti položaja šefa države. Na eni strani ima predsednik države reprezentativne in protakolarne funkcije, večje pristojnosti pa le v primeru vojne in politične krize. Na drugi strani pa je predsednik nosilec izvršilne funkcije v celoti (funkcija šefa države in vlade), ki predstavlja državo, je vrhovni poveljnik in vpliva na zakonodajno telo.

Za parlamentarni sistem je značilno, da sta zakonodajna in izvršna oblast enakopravni. Poleg delitve oblasti gre tudi za medsebojno omejevanje nosilcev zakonodajne in izvršne oblasti. Parlament vnaša predvsem demokratičnost, vlada učinkovitost in predsednik republike stabilnost (Ribičič 2000: 88-90). Vidimo torej (Ishiyama in Velten v Lajh in Krašovec 2003: 76), da je ves sistem državne oblasti odvisen od opredelitve položaja predsednika države. Parlamentarni sistem sicer temelji na načelu delitve oblasti in ima njegove temeljne značilnosti, ki pa so izvedene bistveno manj dosledno kot v predsedniškem in tudi v polpredsedniškem sistemu. Za parlamentarni sistem je predvsem značilno razmerje med parlamentom in vlado, kajti v tem sistemu so odnosi neodvisnosti ter medsebojnega sodelovanja vzpostavljeni skoraj izključno v razmerju med zakonodajno in izvršilno oblastjo, v zelo majhni meri pa med sodno oblastjo in ostalima dvema (Grad 2000: 53).

Če povzamemo, vidimo, da parlamentarni sistemi (kakor tudi predsedniški) temeljijo na delitvi oblasti, ki se uresničuje različno, glede na vzpostavljenost posameznega sistema. Položaj predsednika države je omejen na predstavljanje države doma in v tujini. Njegova naloga je tudi, da skrbi za uveljavljanje demokratičnih vrednot, ustavne ureditve in usklajeno delovanje države. S tem zagotavlja stabilnost države. S svojo nevtralnostjo, saj mora delovati neodvisno in nestrankarsko, spremlja politično dogajanje v državi, o katerem mora biti seznanjen, da lahko v primeru političnih ali drugih kriz posreduje v skladu s svojimi pristojnostmi (npr. razpiše predčasne volitve). Njegovo delo se odraža predvsem v

neformalnih srečanjih z različnimi političnimi ali civilnodružbenimi predstavniki, saj v normalnih razmerah njegove odločitve nimajo pravne moči.

Pri graditvi novih demokracij v posocialističnih državah Srednje in Vzhodne Evrope je bila osrednja naloga izbira ustavnega sistema. Osredotočili se bomo na države, nastale na območju nekdanje Jugoslavije. Odločilni politični akterji imajo možnost različnih sistemskih izbir. Zato so bile odločitve izražene v institucionalnih preferencah vodilnih političnih igralcev (Kasapovič v Lajh 2003: 98), ki so lahko izvirale iz preteklih tradicij realsocializma. Jugoslovanske republike so sicer imele svoje lastne ustave, ki pa so bile odvisne od zvezne jugoslovanske ustave.

3.2 SLOVENIJA

V povojni ustavni ureditvi Jugoslavije (in z njo tudi Slovenije) je bilo ves čas bolj ali manj uveljavljeno načelo enotnosti oblasti, na njegovi podlagi pa skupščinski sistem. V tem sistemu je bila skupščina kot predstavniško telo najvišji organ državne oblasti, izvršilno oblast pa je izvajal njej podrejeni izvršni svet. V praksi pa je bil položaj skupščine bistveno šibkejši, zlasti zaradi enostrankarskega sistema, ki je prenašal dejansko moč iz skupščin na njihove izvršne svete (Grad 2000: 66). V ustavi SRS leta 1974 je bilo samoupravljanje ustavno definirano kot oblika diktature proletariata (glej Ustava SRS 1974). Pri slovenskih ustavnih izbirah je bilo poglavitno vprašanje ali parlamentarni ali polpredsedniški sistem. Prevladovala je težnja po prvem predlogu, v katerem ima predsednik omejene pristojnosti odločanja. Ustavni akt, izvedba volitev in oblikovanje novih političnih ustanov, je pomenil normativno izpeljavo demokratičnega prehoda.

V novi slovenski ustavi je uveljavljen parlamentarni sistem, po katerem sta državni zbor in vlada razmeroma samostojna. Državni zbor skupaj s predsednikom republike opravlja izvršno funkcijo oblasti, vlada pa je formalno podrejena parlamentu. Slovenski državni zbor določa delovanje vlade prek zakonodaje, njeno delo pa nadzoruje z različnimi pravnimi in političnimi mehanizmi. Državni zbor ima tudi močno poudarjene volilne pristojnosti, saj na predlog predsednika vlade imenuje in razrešuje ministre, kar odstopa od tradicionalnih oblik parlamentarnih sistemov, v katerih ministre imenuje in razrešuje predsednik vlade (Lajh 2005: 55). Decembrska ustava je uvedla tudi nepopolno dvodomnost. Poleg enodomnega državnega zbora kot predstavnika političnih interesov je vzpostavila še državni svet kot posebno predstavništvo teritorialnih, poklicnih in drugih interesov (Zajc 2001b: 20-21). Nova slovenska ustava je dala velik poudarek državnemu zboru. S tem je v razmerje med zakonodajno in izvršno oblastjo uvedla nekatere prvine nekdanjega skupščinskega sistema (Grad v Lajh 2005: 55).

Takšne okoliščine lahko prinesejo neprestano »tekmovanje« med zakonodajno in izvršno oblastjo, kar mladim in neizkušenim demokracijam z nerazvito politično tradicijo prinaša težave v procesu utrjevanja demokracije, za katere je stabilizator položaj šefa države, ki pa ima precej omejene pristojnosti (predlaganje kandidatov za predsednika vlade, ne more imenovati ministrov, nima pooblastil v primeru vladne krize). Pri tem je na mestu vprašanje

preferenc pri sprejemanju ustave, katere so bile bistvene in posledica česa so bile. Ali so proces tranzicije v širšem smislu zavirale avtoritarne izkušnje iz prejšnjega sistema ali pa so bile plod boja novih in starih političnih sil.

Glede na omejene pristojnosti šefa države ne moremo govoriti o dinamičnem ravnotežju oblasti, ampak o stabilnem ravnotežju oblasti med zakonodajno in izvršno oblastjo (Ribičič 2000: 84), saj praviloma predsednik predlaga kandidata za predsednika vlade iz vrst večinske parlamentarne stranke.

Pomembni koraki k novi slovenski ustavi segajo v prejšnjo državo, saj je bila nekdanja komunistična elita pretežno reformno naravnana. Dogovarjanje je potekalo med nekdanjo elito in opozicijo, kar je nedvomno vplivalo na hitrost in »kvaliteto« odločitev, saj se je bil politični boj za novo oblast. 29. septembra 1989 je bil prvi korak k politični modernizaciji, saj so spremenili dotedanjo republiško ustavo, ki je bila odvisna od zvezne Ustave SFRJ iz leta 1974. S tem je politični sistem sprejel zahodne politične vrednote (človekove pravice, pluralizem itd.). Za volitve v družbenopolitični zbor skupščine Republike Slovenije aprila 1990 je bil uporabljen proporcionalni volilni sistem (republiška skupščina je bila sestavljena še iz treh zborov). Najuspešnejša stranka na volitvah je bila Zveza komunistov Slovenije – Stranka demokratične prenovе (ZKS-SDP) z 17, 28 odstotki glasov, medtem ko so stranke koalicije Demos dobile 54, 8 odstotkov glasov (47 od 80 mandatov; Fink-Hafner 2005: 150). Demos so oblikovale štiri politične zveze (Slovenska demokratska zveza – SZD, Socialdemokratska zveza – SDZS, Slovenski krščanski demokrati – SKD in Slovenska kmečka zveza – SKZ), kateri so se kasneje priključile še druge politične stranke; do volitev aprila 1990 Zeleni Slovenije in kasneje Liberalna stranka, Obrtniška stranka in Sivi panterji (Zajc 2001b: 25). Na volitvah je torej zmagala združena opozicija. Iz prejšnjega sistema so se tudi ohranile politične stranke, ki so se prenovile (ZKS v Stranko demokratične prenovе, ZSMS v Liberalno stranko in SZDL v Socialistično stranko Slovenije). S tem je bil formalno odpravljen socialistični sistem in omogočeno nadaljevanje modernizacije in osamosvojitve. Koalicija Demos je zaradi neenotnosti razpadla v enem letu. Oblast je za dobro desetletje prevzela LDS, ki pa je ustvarjala koalicije tudi z desnimi strankami. Za našo državo so bili to pomembni dogodki – razpad federacije in nastanek nove države, sprejem nove ustave ter oblikovanje novega predstavniškega organa – ki so imeli vzor v zahodnih demokracijah z bogato politično kulturo in tradicijo.

TABELA 3.1: Kronološki pregled dogodkov slovenske poti v demokracijo

8. maj 1989	MAJNIŠKA DEKLARACIJA
22. junij 1989	TEMELJNA LISTINA SLOVENIJE
27. september	SLOVENSKA SKUPŠČINA SPREJME SPREMEMBO SLOVENSKE USTAVE
1. december	MITNIG RESNICE
4. december	NASTANEK KOALICIJE DEMOS
27. december	SLOVENSKA SKUPŠČINA SPREJME VOLILNO ZAKONODAJO
8. januar 1990	RAZPIS PRVIH SVOBODNIH SPLOŠNIH VOLITEV
17. januar 1990	DEKLARACIJA O SLOVENSKI SAMOODLOČBI
8. marec 1990	IZ URADNEGA NAZIVA REPUBLIKE SLOVENIJE IZBRISANO SOCIALISTIČNA
8. april 1990	PRVE SVOBODNE VOLITVE V SLOVENSKO SKUPŠČINO
26. maj 1990	RAZPAD ZVEZE KOMUNISTOV JUGOSLAVIJE
2. julij 1990	DEKLARACIJA O SUVERENOSTI REPUBLIKE SOVENIJE
22. november 1990	SLOVENSKA SKUPŠČINA SPREJME ZAKON O PLEBISCITU
23. december 1990	PLEBISCIT O NEODVISNOSTI SLOVENIJE
25. junij 1991	DEKLARACIJA O NEODVISNOSTI IN TEMELJNA USTAVNA LISTINA O AVTONOMIJI IN NEODVISNOST SLOVENIJE
26. junij 1991	RAZGLASITEV SAMOSTOJNOSTI REPUBLIKE SLOVENIJE
27. junij 1991	ZAČETEK DESETDNEVNE VOJNE
7. julij 1991	BRIONSKA DEKLARACIJA
18. julij 1991	ODLOČITEV O UMIKU JLA IZ SLOVENIJE
18. oktober 1991	ZAČETEK VELJAVNOSTI ODLOČITEV Z DNE 25. JUNIJA 1991; UVEDBA TOLARJA
19. december 1991	NEMČIJA PRIZNA NEODVISNOST IN SUVERENOST REPUBLIKE SLOVENIJE
23. december 1991	SPREJETJE NOVE SLOVENSKE USTAVE
30. december 1991	SKLEP O RAZPUSTITVE DEMOSA

(VIR: Kotar v Fink-Hafner in Haček 2000: 307-329.)

Bučar (1998: 65) omenja privid demokracije, saj kljub temu, da so nosilci oblasti v državi njeni državljani ter da je naša država oblikovana na vzorcu predstavniške (parlamentarne) demokracije, se politična stvarnost odraža drugače. Ker je to predstavniška demokracija, državljani svojo oblast izvršujejo praviloma po svojih predstavnikih, samo izjemoma neposredno. Najbolj se je to razlikovanje med pravno deklaracijo in politično stvarnostjo odrazilo v komunističnem sistemu. V komunističnih ustavah je prisotno načelo, da oblast pripada ljudstvu, dejansko pa o uveljavljanju volje ljudstva ne moremo govoriti, ker je bila vsa moč v rokah komunistične partije. Tudi Grad (2000) opozarja, da ima slovenski parlamentarni sistem še nekatere elemente skupščinskega sistema.

3.2.1 CIVILNA DRUŽBA

Slovenska civilna družba je odigrala pomembno vlogo v demokratičnem prehodu, še posebej Društvo slovenskih pisateljev, Slovensko sociološko društvo in Odbor za človekove pravice. Poleg političnih sprememb, nastanka nove države in gospodarske transformacije se je začela spreminjati tudi civilna družba. V slovenskem primeru je šlo za konflikt in sodelovanje med elito in opozicijo. Takšno kompromisno delovanje je pomenilo inkluzivnost režima (Fink-Hafner 2001), ki je omogočalo tekmovalno politiko. Delitev oblasti z opozicijo, ki ni bila fundamentalistično usmerjena, je postal nujen pogoj za preživetje elite (Prav tam: 177). Politično pluralizirajoča družbena zavest se je prepletala z nastajanjem avtonomne civilne družbe v Sloveniji. To je bil proces samoorganiziranja civilne družbe v konfliktu s tradicionalnimi političnimi organizacijami (Prav tam: 194).

Tako vidimo (glej Bibič 1997: 25), da so z uvedbo političnega pluralizma, za katerega si je prizadevala civilna družba, pomembno vlogo prevzele politične stranke. S tem se je dejansko zmanjšala dejavnost civilne družbe, saj so bili glavni cilji doseženi (npr. sprememba političnega sistema). Tudi njeni akterji so sedaj postali del političnega odločanja (npr. kot člani strank). Spremenila se je sama narava civilne družbe, saj je bila v obdobju predtranzicije kot odraz socialnih gibanj, ki so delovale proti sistemu oz. za njegovo spremembo. Po tranziciji pa postane civilna družba institucionalizirana oblika interesnih organizacij, ki delujejo kot sestavni del političnega procesa. Dahrendorf (v Bibič 1997: 25-26) poudarja pomen avtonomnosti civilne družbe pri konsolidaciji demokracije. Proces nastajanja takšne civilne družbe naj bi bil dolgotrajen. Takšen problem lahko zaznamo tudi v Sloveniji, saj se je njena vloga po demokratičnem prehodu spremenila. Civilna družba se je »izpraznila«, tako da

so v ospredje stopile politične stranke. Zato je nujna takšna civilna družba, ki deluje v okviru pravne države, varuje temeljne pravice in svoboščine ter zagotavlja demokratično participacijo (Bibič 1997: 28). V Sloveniji je svoboda združevanja, kot oblika organiziranih interesov, določena v ustavi (42. člen Ustave Republike Slovenije). Ugotavljamo, da je civilna družba pomemben dejavnik sodobnega oblikovanja slovenske nacije, kakor tudi, da je njena nadaljnja vloga prišla pod premoč politične družbe, kjer se poudarja prevelika vloga političnih strank. Različne oblike so pokazale, da so bile dovolj močne, da so vplivale na politiko starih elit. V Sloveniji kot mladi demokraciji se je pokazala šibkost civilne družbe, tudi zaradi njenih cepitev, ki povzročajo konfliktnost v slovenski družbi in državi in njene medlosti, kar zmanjšuje participacijo in politično kulturo.

3. 2. 2 ETNIČNA HOMOGENOST IN VPLETENOST V VOJNO

Slovenska država je etnično homogena. Eden vplivnih dejavnikov pri konsolidaciji demokracije naj bi bila nacionalna enotnost. Že v prvi Jugoslaviji (Kraljevina Jugoslavija 6. 1. 1929) je v Dravski banovini, ki je zajemala Slovensko ozemlje, živelo etnično homogeno slovensko prebivalstvo. Danes sta na našem državnem ozemlju politično priznani madžarska in italijanska manjšina. Opazen je tudi pretok prebivalstva iz bivših jugoslovanskih republik. V predtranzicijskem obdobju (tudi danes) za politično in civilnodružbeno organiziranje ni bil značilen etnični princip. Tudi po ekonomsko-socialnem položaju je bila Slovenija najbolj razvita republika nekdanje federacije.

Slovenska država je kot bolj razviti del zvezne države dosegala višjo raven družbenega razvoja, ki terja moderno upravljanje (demokratični politični sistem; Fink-Hafner 2001: 135). Nacionalizmi v Jugoslaviji so imeli različno naravo. V Sloveniji se je poudarjal avtonomistični nacionalizem (Prav tam: 136). Jugoslavija je bila multikulturna država. Ključna cepitvena linija med jugoslovanskimi družbami in jugoslovanskimi političnimi elitami je potekala na črti Slovenija – drugi deli Jugoslavije. Tako so bili prebivalci Slovenije manj jugoslovansko orientirani, manj egalitarni, bolj kritični do enostrankarske vladavine in manj ideološko ortodoksni (Prav tam: 139). Omenili smo, da je bila civilnodružbena pluralizacija v Sloveniji velika. Slovenska politična elita je tako dovoljevala politično pluralizacijo znotraj države. To se je odražalo (Prav tam: 161) zaradi prevlade liberalne usmeritve ZKS, ki je prišla v konflikt s konservativnimi političnimi elitami v Jugoslaviji, saj

se je zavzemala za demokratizacijo in neodvisnost, kar je pripeljalo do obrambne vojne, ki je bila pravzaprav »desetdnevna« vojna in nima značilnosti balkanskih vojn med leti 1991 in 2001, tako da je demokratični prehod potekal dokaj mirno.

3.3 HRVAŠKA

Če sodimo po kulturnih konceptih 20. stoletja, je bila najbolj homogena slovenska inteligenca, najbolj heterogena pa srbska. Tudi za Hrvaško je vseskozi veljala kulturna enotnost, ki je puščala vse manj prostora za jugoslovansko kulturno sodelovanje. Kazale so se tudi napetosti do srbske države. V nasprotju s Slovenijo se je politična opozicija na Hrvaškem profilirala šele leta 1989, ko se je začela preobrazba Zveze komunistov Hrvaške (Fink-Hafner 2001: 137). 22. decembra je Hrvaška sprejela novo ustavo, ki je uvedla mešano parlamentarno-predsedniški sistem in močno okrepila vlogo predsednika države kot nosilca izvršilne veje oblasti.

V dualizmu izvršne oblasti je imel predsednik države prevlado nad vlado, saj je bil vrhovni poglavar hrvaške države. Njegove temeljne funkcije so bile zastopanje države doma in v tujini, skrb za spoštovanje ustave, zagotavljanje obstoja in enotnosti države ter vrhovno poveljstvo nad vojaškimi silami. Predsednik republike je postal Franjo Tuđman, ki je bil hkrati tudi predsednik Hrvaške demokratične skupnosti (HDZ), ki je kot politična stranka imela večino v hrvaškem saboru (Lajh 2005: 51-54). Nekatere pristojnosti predsednika republike iz hrvaške ustave (Ribičič 2000: 85-86): sklicuje seje vlade in jim predseduje, imenuje in razrešuje predsednika vlade, na predlog predsednika vlade imenuje in razrešuje njene podpredsednike in ministre, razpisuje volitve v hrvaški sabor, razpušča vlado z izglasovano nezaupnico, sklicuje sabor na izredna zasedanja itd. Torej ima predsednik prevlado nad vlado, saj so z zakonodajo razširjene njegove pristojnosti, ki so v nasprotju z ustavo. Tako je na primer Urad za nacionalno varnost neposredno podrejen predsedniku, ki lahko sodeluje tudi pri imenovanju županov. Tako vidimo, da sta oba, tako predsednik kot HDZ, obvladovala glavne politične funkcije. Za celo desetletje je to pomenilo visoko centraliziran sistem političnega odločanja, ki ga je posebej oblikoval kult osebnosti Franja Tuđmana, in prevlado izvršilne oblasti nad zakonodajno, ki je kazala elemente enopartijske diktature.

Na prvih večstrankarskih parlamentarnih volitvah leta 1990 je Hrvaška izbrala večinski volilni sistem, zmagala je HDZ z 41, 93 odstotki glasov (Fink-Hafner 2005: 155). Na naslednjih dveh so uvedli kombinirani volilni sistem, zatem pa proporcionalnega s pragom na nacionalni ravni. S tem se je ohranjala prevlada ene stranke, ki je zaradi lastnih interesov stremela k spreminjanju volilnih pravil, da se obdrži na oblasti.

Hrvaška je bila neposredno vpletena v vojno na tleh nekdanje Jugoslavije. Vojna se je začela leta 1991, ko jo je napadla Srbija. V štirih letih vojne je poleg ideje Velike Srbije, zaradi katere so se posredno začele vojne, bila prisotna tudi ideja Velike Hrvaške, ki bi zajemala vsa ozemlja, naseljena s Hrvati, tako da se je Hrvaška zapletla v spopade tudi z muslimani oz. Bosno in Hercegovino. Vojna na Hrvaškem se je končala z zaključno operacijo Nevihta leta 1995 in Daytonskim sporazumom 1. novembra istega leta. Hrvaške narodne meje so ostale nespremenjene. Hrvaška je bila etnično mešana država, saj so bili na nekaterih predelih močno poseljeni Srbi (Dalmatinsko zaledje – Knin, Lika, Vzhodna Slavonija, Posavina). »V okoliščinah vojne so se lahko vzpostavile politične strukture, ki so omejevale razvoj demokracije (Fink-Hafner 2005: 126).« Vpletenost v vojno je pomenila etnifikacijo politike in zamik oz. zaustavitev prehodov v demokracijo. Vladajoča stranka (HDZ) se je močno identificirala z vodjo in nacionalnimi interesi (Prav tam: 127). Po prvih večstrankarskih volitvah je HDZ postala prevladujoča stranka, ki je bila sicer do starega režima opozicijsko naravnana. Na oblasti je bila do leta 2000 z uspešno manipulacijo nacionalnih čustev v okoliščinah vojne in političnih ustanov. Tranzicija se je začela, nadaljnji razvoj demokracije pa ne (Fink-Hafner 2003: 29). Če Hrvaško primerjamo s Slovenijo, ki je bila ekonomsko najbolj razvita država nekdanje federacije, je imela slabše socialne in ekonomske razmere, vpletena pa je bila tudi v vojno.

Volitve leta 1990 so v dveh najrazvitejših jugoslovanskih republikah, Sloveniji in Hrvaški, opravile odločilno vlogo pri delegitimiziranju komunističnega sistema. HDZ je bila prav tako koalicija kakor Demos. Prinesla je redistribucijo politične moči (Zajc 2001b: 22-23). Če povzamemo po Zajcu (Prav tam: 32-39), je na Hrvaškem prišlo do mirne zamenjave političnega sistema, ki so mu dajali posebne značilnosti nacionalni konflikti. Do srede devetdesetih je imela HDZ popolnoma monopolno vlogo v nestabilnem strankarskem sistemu z oslABLJENO opozicijo. Tudi po predčasni volitvah 1995 je vodilno vlogo ohranila HDZ, ki so jo odražale populizem, nacionalizem in ksenofobija (kombinirani volilni sistem). Vse to je privedlo do zunanjepolitične izolacije in slabega gospodarskega položaja s pogosto korupcijo

konec devetdesetih. Zaradi strahu HDZ-ja, da bi na volitvah izgubila, je prišlo leta 2000 do spremembe volilnega sistema (proporcionalni). Na volitvah je zmagala opozicija⁴ z 40, 84 odstotki glasov, medtem ko jih je HDZ dobila 24, 38 odstotkov.

3.4 BOSNA IN HERCEGOVINA

V Bosni in Hercegovini (v nadaljevanju BiH) je bil ves čas viden problem nacionalne razslojenosti. Srbi in Hrvati so bili povezani s svojima maticama, medtem ko so se muslimani držali svoje nacionalne identitete, ki je bila podvržena močnim srbskim in hrvaškim pritiskom.

Razmere v BiH so bile specifične. Na ustavne izbire niso igrale vloge zgolj institucionalne preference vodilnih političnih igralcev, temveč tudi mešana etnična sestava prebivalstva in strah pred izbruhom medetničnih konfliktov. Najbolj heterogena etnična sestava prebivalstva v BiH je poleg neposredne vpletenosti v vojno še posebej vplivala na politično dogajanje. Sama vojna je tukaj pokazala svoje največje razsežnosti na območju nekdanje Jugoslavije. Poleg srbskih agresij in hlepenja po priključitvi srbskih etničnih ozemelj v BiH k matični Srbiji so bili prisotni tudi Hrvaški napadi, predvsem za strateško pomembno Hercegovino. Vojne posledice (migracije, genocid, gospodarsko uničenje) so bile tukaj najhujše. V BiH med letoma 1990 in 1996 na političnem področju ni prišlo do volitev (parlamentarnih, predsedniških in lokalnih). Zato govorimo o »ustavnih neizbirah«, saj BiH ni bila sposobna samostojno sprejeti ustave, temveč jo je dobila ob pomoči mednarodne skupnosti, z daytonskim mirovnim sporazumom (Lajh 2005: 52-53). Daytonski sporazum je 1. novembra 1995, po končani vojni med Srbijo, Hrvaško in BiH, ohranil narodne meje nespremenjene, s tem da je spremenil državno ureditev BiH, ki je postala konfederacija, sestavljena iz dveh entitet (Federacija Bosna in Hercegovina ter Republika Srbska). Prebivalci BiH imajo dvojno državljanstvo, državljanstvo BiH in državljanstvo entitete, kateri pripadajo.

Danes so v BiH v veljavi štiri ustave. Poleg daytonske ustave je še vedno v veljavi tudi Ustava Republike BiH, ki je bila sprejeta 24. februarja 1993 in predstavlja spremenjeno

⁴ Opozicijo so sestavljale: Hrvatsko-socialno-liberalna stranka (HSL) in Socialdemokratska partija – SDP (Primorsko-goranski savez in Slavonsko-baranjska hrvatska stranka).

obliko republiške ustave iz leta 1974. S sprejetjem daytonske bi morale nehati veljati določbe te spremenjene ustave, vendar ima le-ta še danes svojo pravno vrednost. Poleg tega sta v veljavi tudi ustava Republike srbske, sprejeta 28. februarja 1992, ter ustava Federacije BiH, sprejeta 30. marca 1994. Slednji urejata organizacijo oblasti na ravni obeh entitet (Šarčević v Lajh 2005: 58).

Delitev oblasti po daytonski ustavi (prav tam: 58-59):

- Izvršna oblast: predsedstvo BiH in ministrski svet. Predsedstvo je kolektivni organ šefa države iz treh članov, glede na narodnost. Mesto predsednika predsedstva rotira vsakih osem mesecev; ima izrazite reprezentativne in protakolarne funkcije ter vodi zunanjo politiko in imenuje predsednika ministrskega sveta, ki vodi različne politike (zunanja, carinska, monetarna, imigracijska, prometna, kazensko pravo itd.).
- Zakonodajna oblast: parlamentarna skupščina, ki sprejema zakonodajo in proračun ter ratificira mednarodne pogodbe. Sestavljata ga Dom naroda in Zastupnički dom.

Nacionalistične stranke so prepričale volivce, da so volili v njihovo korist, niso pa izpeljale prehoda v demokracijo. Tako razpad ni vodil v demokratizacijo, ampak v segmentacijo državnih ustanov na ustanove pod bošnjaškim, hrvaškim in srbskim nadzorom (Burg v Fink-Hafner: 2003: 29). Na koncu se postavlja učinkovitost politično-institucionalnih odločitev oz. rešitev na ozemlju BiH, saj je država v vseh pogledih razdeljena in je dejansko mednarodni protektorat; kar je dejansko najslabše – ni bil izveden demokratični prehod.

3.5 SRBIJA IN ČRNA GORA

Za Srbijo so v drugi polovici osemdesetih let značilni drugačni procesi kot pa v Sloveniji in Hrvaški. Pri razkrajanju samoupravnega socializma so bili vsi, od Zveze komunistov in politične opozicije ter intelektualcev, da se poveča centralizacija odločanja in vloga Srbije in njenega naroda. Kazale so se ideje o ogroženosti srbskega naroda ob poudarjanju federalizma in kasneje pri razpadanju zvezne države (Zajc 2001b: 39). Po razpadu Jugoslavije sta Srbija in Črna gora razglasili skupno državo Zvezno Republiko Jugoslavijo, v kateri so bili trije različni ustavni sistemi.

Zvezna ustava je bila sprejeta 27. aprila 1992, na dan ustanovitve ZRJ. Pomenila je nadrejenost nad obema republiškima ustavama, ki naj bi bile z njo usklajene. Srbija je svojo ustavo sprejela 28. septembra 1990, že pred nastankom skupne države. Črna gora pa je sprejela svojo republiško ustavo decembra 1992 in jo za razliko od Srbije prilagodila zvezni ustavi (Lajh 2005: 60). Tako je bila vidna neusklajenost med ustavnimi ureditvami.

3.5.1 POMEN USTAVE (Kasapović 1997, Zajc 2001b, Lajh 2005):

- Na zvezni ravni: uveden parlamentarni sistem s šibkim položajem predsednika (ki je šele leta 2000 voljen neposredno z ustavnimi spremembami). Položaj predsednika je torej podoben slovenskemu, izvaja izvršno oblast na simbolni ravni. Zakonodajna oblast pripada zvezni skupščini, ki je sestavljena iz predstavniškega doma in doma republik. ZRJ se je leta 2002 preoblikovala v konfederalno parlamentarno demokratično republiko z dvema državama. Državna skupnost Srbije in Črne gore je subjekt mednarodnega prava in ima skupni trg. Zakonodajno oblast ima na ravni državne skupnosti enodomna skupščina Srbije in Črne gore, izvršno pa predsednik Srbije in Črne gore (izvoljen posredno v skupščini) s svetom ministrov.
- Republiška raven: Srbija in Črna gora sta uvedli močan položaj šefa države. V Srbiji ustavne izbire določajo polpredsedniški sistem, medtem ko v Črni gori racionalizirani parlamentarni sistem, ki je dejansko podoben srbskemu, če ima predsednik republike močno podporo v skupščini.

Za volilno dogajanje je na tleh Srbije in Črne gore značilno politično manipuliranje z voljo volivcev. Stranka reformiranih komunistov Miloševića se je imenovala Socialistička partija Srbije (SPS) in je bila naslednica Zveze komunistov Srbije. Imela je politični monopol v prejšnjem sistemu, tako da je odločilno vplivala na politične razmere v Srbiji. S poudarjanjem nacionalnega vprašanja je v devetdesetih uspela zmagati na vseh volitvah v republiško skupščino. Srbija je na prvih večstrankarskih volitvah uporabila večinski dvokrožni sistem, kasneje pa različni proporcionalni sistem (Zajc 2001b: 40). Na prvih volitvah je zmagala SPS s 46, 1 odstotkom glasov in s 194 od 250 mandatov (Fink-Hafner 2005: 171). Demokratično opozicijo so sestavljali Đinđićevi demokrati, Draškovićevo gibanje obnove in Koštuničeva Demokratska stranka Srbije. Opozicija je bila v podrejenem položaju in je bila tudi izključena pri izvedbi demokratičnega prehoda. Možnosti sprememb so se pokazale leta 2000, ko je bil Milošević prisiljen zaradi državnega udara sprejeti izvolitev novega predsednika Srbije Vojislava Koštunice (Zajc: 2001b: 41-42).

V ZRJ je Slobodan Milošević s svojo osebno politiko zaznamoval celo desetletje (1990-2000). Med opravljanjem funkcije predsednika republike Srbije (1990-1997) je prevzel tudi pristojnosti, ki pripadajo parlamentu, zvezni vladi in zvezni skupščini. S tem je v svojih rokah skoncentriral izjemno politično moč (Lajh 2005: 52). Ugotavljamo, da mu je to dopuščala srbska ustava, po kateri je imel šef države široke pristojnosti, čeprav kasneje vidimo (Lajh 2005: 52), da je Milošević od leta 1997 kot predsednik ZRJ, kljub zožitvi pristojnosti na reprezentativne funkcije, nadaljeval s svojo politiko. Takšne značilnosti so pomenile nadustavnost političnega delovanja.

Srbija je že pred razpadom Avstro-Ogrske leta 1918 imela lastno državo. Z niško deklaracijo (1914) je prvič razširila idejo Velike Srbije na ves jugoslovanski prostor. Tako si je pridobila prevlado in težila k centralizmu (čeprav je bila Srbija najbolj heterogena izmed republik in so bili prisotni privrženci decentralizma), čeprav je z ustavo 1974 nastal nekakšen polfederalizem. V osemdesetih so se ob razkrajanju federacije obnovile težnje o odločanju iz centra. Črna gora se je deloma naslanjala na Srbijo, deloma pa na avtonomijo. Repe (v Fink-Hafner 2001: 136) pravi, da so se nacionalizmi v Jugoslaviji razlikovali. Za Srbijo je bil značilen hegemonistični nacionalizem.

Strategija srbske politične elite (Fink-Hafner 2001: 161):

- prevlada konservativne usmeritve v ZK Srbije;
- odprava politične avtonomije avtonomnih pokrajin (kosovsko vprašanje je služilo kot manipulator za politične odločitve);
- prevzemanje zveznih ustanov;
- omejevanje opozicije v Srbiji;
- zavezništvo s konservativnim vrhom JLA;
- poseganje v politiko znotraj drugih republik ;
- vojaški poseg v druge republike.

Razlog vojne so v Srbiji upravičevali z ogroženostjo srbskega naroda in njegove pomembnosti ter trpljenja v zgodovini. Napade na nekdanje republike je Milošević tudi opravičeval z idejo Velike Srbije in pravico, ki jo imajo, da ohranjajo zvezno državo (poleg pravice do odcepitve republik). Resnejši vojaški spopadi so se odvijali na ozemlju Hrvaške in BiH med 1991-1995 ter na Kosovu leta 1999, ko je ta avtonomna pokrajina prišla pod mednarodno zaščito. Takšno ravnanje je poslabšalo socialno-ekonomski položaj Srbije, saj so bile med drugim uvedene mednarodne gospodarske sankcije zoper Srbijo. Neposredno je bila Srbija gospodarsko in vojaško prizadeta po vojaških napadih NATA,⁵ marca 1999. Če povzamemo po Zajcu (2004: 89-90) je v Srbiji in Črni gori prišlo do reforme političnega sistema od zgoraj, ki je bila navidezna, saj ni prišlo do konkretnih sprememb in političnega pluralizma.

⁵ Severno-atlantska vojaška organizacija.

3.6 MAKEDONIJA

Makedonija je podobno kot Slovenija uvedla parlamentarni politični sistem, prišlo pa je tudi do skupne akcije med politično elito in opozicijo. Makedonska ustava je bila sprejeta 17. novembra 1991 (Zajc 2001b: 60). Osrednjo vlogo v institucionalni ureditvi ima parlament, ki je nad izvršilno vejo oblasti. Izvršilno vejo oblasti sestavljata vlada in predsednik države, dejansko pa jo izvaja vlada, ki odgovarja parlamentu. Položaj predsednika ima simboličen pomen, podobno kot v Sloveniji. Lajh (2005: 63) navaja, da ima predsednik v primerjavi s Slovenijo možnost odločilnega veta na sprejeto zakonodajo.

Makedonski parlament se imenuje Sobranje in ima enodomne značilnosti z velikimi volilnimi pristojnostmi. Makedonski volilni sistem se razlikuje od slovenskega, saj je izbral različico večinskega sistema (Zajc 2004: 122), kar je povzročilo veliko disperzijo volilnih glasov v prisotnosti velikega števila strank (Mirčev prav tam: 122). Kasneje je Makedonija sprejela kombinirani ter proporcionalni volilni sistem.

V Makedoniji so etnične cepitve prevladale nad ideološkimi cepitvami. Močno je prisotno albansko prebivalstvo. Sam demokratični prehod je potekal mirno (Lajh 2005: 127). Mednarodno priznanje Makedonije je ostalo dlje časa kot pri Hrvaški in Sloveniji odprto vprašanje, saj je temu (poleg Srbije) nasprotovala tudi Grčija. Torej je podobno kot v BiH etnizacija politike omejevala demokratični prehod v Makedoniji. Zato Lajh (prav tam: 127) navaja, da zaradi navzočnosti mednarodnih sil demokratični prehod ni bil izveden.

TABELA 3.2: Kazalnik družbenega razvoja v federalnih enotah SFRJ

Federalne enote SFRJ	BDP na prebivalca ¹ leta 1986	Delež nepismenega prebivalstva ² leta 1981	Delež zaposlenih v industriji in rudarstvu l. 1981 (v %)	Število telefonov na sto prebivalcev l. 1986	Število avtomobilov, registriranih na tisoč prebivalcev l. 1986	Število živorojenih otrok na tisoč prebivalcev l. 1986	Delež mrtvorojenih otrok na tisoč prebivalcev l. 1986
Slovenija	36	0,8	37,0	26	261	13,3	11,9
Hrvaška	22	5,6	26,1	18	160	12,9	15,7
BiH	12	14,5	26,2	12	89	16,3	20,8
Srbija	18	11,1	21,0	18	135	12,4	22,11
Vojvodina	21	5,8	25,5	19	131	12,4	18,6
Kosovo	5	17,6	20,6	5	33	30,2	51,7
Črna gora	14	9,4	22,2	16	97	16,9	26,7
Makedonija	12	10,9	23,7	13	129	18,7	43,6

(Vir: Statistični godišnjak Jugoslavije v Fink-Hafner 2001: 134; ¹ merjeno v 1000 din po cenah iz leta 1972; ² merjeno v % nepismenih med prebivalci, starimi deset let in več.)

Kazalnike družbenega razvoja smo prikazali, saj menimo, da jugoslovanska federacija ni predstavljala enotnega gospodarskega prostora. Gospodarski oz. ekonomski sistemi posameznih republik so se razlikovali. Denimo, vodilni položaj Srbije v federaciji je omogočalo centralno vodeno gospodarstvo. Razvidno je, da so obstajale velike gospodarske razlike med republikami, kar je pomemben vzrok za razpad Jugoslavije. Gospodarski sistem Jugoslavije se je izčrpal in ni mogel uspešno funkcionirati, zato je prišlo do dodatnih nesoglasij med republikami.

3.7 SKLEPNA PRIMERJAVA

Nekdanjo jugoslovansko državo je predstavljal kompleksen večkulturni sistem z ogromnimi gospodarskimi razlikami, ki so ga odražale federalne enote s svojimi posebnostmi. Socializem kot integrativni faktor jugoslovanske federacije se je izkazal kot utopičen. Konec osemdesetih so se kazale glavne cepitve jugoslovanske družbe na premici centralizem – avtonomija republik in komunizem – antikomunizem. Na podlagi dogodkov, ki so se odvijali po republikah, opazimo odstopanje Slovenije od ostalih delov nekdanje Jugoslavije.

Podobnosti in razlike med republikami:

- a) DEMOKRATIČNI PREHOD: Do skupne akcije politične elite in opozicije (»ruptforma«) je prišlo v Sloveniji, Hrvaški in Makedoniji. Do politične modernizacije je prišlo na pobudo opozicije, oblikovane v civilni družbi, ki je bila najrazvitejša in nefundamentalna v Sloveniji, in reformno naravnane stare elite. Toda le za Slovenijo lahko trdimo, da je bil izpeljan demokratični prehod v celoti s prilagodljivostjo starih elit, saj je Hrvaška zaradi vpletenosti v vojno, nacionalizacije politike, premoči novih elit v institucijah odločanja in gospodarske šibkosti izvedla tranzicijo z zamudo leta 2000, medtem ko je v Makedoniji zaradi nerazvite opozicije, počasnejšega prilagajanja starih elit, nevarnosti vojne, vpletenosti tujih sil, omejene suverenosti in etnifikacije politike prišlo do odmika tranzicije. Slednje velja tudi za BiH, ki je postala mednarodni protektorat v obliki konfederacije, saj je bila etnično najbolj heterogena in najbolj vpletena v vojno, ki je med leti 1991 in 1995 prekinila delovanje nekaterih političnih predstavništev. Transformacija – sprememba političnega sistema od zgoraj se je zgodila v Srbiji in Črni gori, kjer je podobno kot v Hrvaški prišlo do tranzicije z zamudo (v Črni gori 1997 in v Srbiji 2000) zaradi absolutne prevlade stare elite in vpletenosti v vojno.
- b) INSTITUCIONALNE IZBIRE: Najpomembnejše za naše preučevanje so ustavne izbire, ki so dejansko imele glavno vlogo pri izpeljavi demokratičnih prehodov in novi ureditvi političnih ustanov. Za vse lahko trdimo, da so vsaj do neke mere bile odraz političnih preferenc vodilnih politikov. V prvo skupino sodita Slovenija in Makedonija, ki sta izbrali parlamentarni sistem z neposredno voljenim predsednikom države. Za razliko od Slovenije je bila politična ureditev nove oblasti pomanjkljiva

zaradi bližine vojne in mednacionalnih konfliktov. Hrvaška, Srbija in Črna gora so izbrale različice polpredsedniškega sistema, za katerega je značilna močna vloga šefa države v nestabilnih političnih razmerah. Polpredsedniški sistem je značilnejši za dežele z večinskim kmečkim prebivalstvom, ki ima rado avtoriteto, ter v deželah, kjer je prisotna pravoslavna religija. Vpletenost v vojno je na Hrvaškem omogočila razvoj političnih ustanov, ki so omejevale demokracijo, medtem ko so v Srbiji in Črni gori preprečevale zamenjavo oblasti. Kot izjema nastopa BiH, ki ji je bila ustava določena »od zunaj«, po daytonskem sporazumu, ki določa kantonalno ureditev države, v kateri je vojna za nekaj časa preprečila delovanje političnih ustanov. Tudi pri ustavnih izbirah opazimo razliko med Slovenijo in ostalimi republikami, saj se je Slovenija najbolj približala normativno opredeljenim ustavnim izbiram na dejanski ravni. Dejansko izvajanje ustave je odstopalo v ostalih republikah, še najbolj v Srbiji in Črni gori, saj so v teh republikah uspeli izvajati le nekaj normativno opredeljenih demokratičnih mehanizmov (npr. volitve) za prevzem oblasti. Volilno inženirstvo je bilo sredstvo boja za oblast, saj so značilnosti volilnih sistemov postavljale pravila oblikovanja večin. Volilno inženirstvo je največje na Hrvaškem in v Srbiji, saj je služilo za ohranjanje oblasti predominantne stranke in posledično odmikanje demokratičnega prehoda.

Na podlagi odstopanja Republike Slovenije določajo zamudo demokratičnega prehoda v ostalih jugoslovanskih republikah:

- polpredsedniški ustavni sistem (Hrvaška⁶, Srbija in Črna gora);
- večinski volilni sistem na prvih večstrankarskih volitvah (Hrvaška, Srbija);
- ena predominantna stranka po prvih večstrankarskih volitvah (Hrvaška, Srbija in Črna gora);
- vpletenost v vojno (BiH, Hrvaška, Srbija, Črna gora, Makedonija);
- sorazmerno slabe socialno ekonomske razmere (vse razen Slovenije);
- prisotnost tujih sil (BiH, Makedonija).

⁶ Hrvaška je leta 2001 odpravila Županijski dom ter uvedla enodomni parlamentarni sistem.

4 KONSOLIDACIJA DEMOKRACIJE

Z demokratičnim preходом, to je z ustavnimi izbirami, ki so določile nov politični sistem in nov način oblikovanja političnih predstavništev, se je formalno končal proces tranzicije. Toda sam demokratični prehod še ni bil pokazatelj uspešnosti mlade demokracije, saj je dolg proces utrjevanja demokratičnega sistema šele sledil. Pri tem pa je imel glavno vlogo način demokratičnega prehoda, saj so ustavne izbire pomembno vplivale na nadaljnji proces utrjevanja demokracije. Način demokratičnega prehoda se je izkazal kot dejavnik utrjevanja demokracije v smislu, da je ustvaril take normativne pogoje (ustavne izbire), ki so ugodno vplivali na razvoj demokracije znotraj države in družbe. Na tej točki se je po demokratičnih prehodih na začetku devetdesetih izmed bivših jugoslovanskih republik znašla edino Slovenija, saj so bili v drugih republikah prehodi izpeljani z zamudo ali pa sploh niso bili. Za Slovenijo, ki je na miren in uspešen način izvedla demokratični prehod in osamosvojitve, se je začel dolgotrajen proces privzemanja demokratičnih mehanizmov in demokratičnih vrednot v politične institucije in vse sfere delovanja družbe.

Poleg institucionalnih razlik Slovenije v primerjavi z ostalimi republikami, ki smo jih prikazali, nas zanima uspešnost mlade slovenske demokracije danes. Predvsem vprašanja: *Kakšna je kakovost demokracije? Kakšno je sprejemanje demokratičnih vrednot na ravni države in v okviru širše družbe? Kakšno je stanje v družbenih strukturah in miselnosti? Kdo je »kriv« za težave pri utrjevanju demokracije: stari ali novi politični akterji? Kakšna je stabilnost vzpostavljenosti demokratičnih mehanizmov in institucij?* Proces utrjevanja demokracije bomo spremljali po različnih spremenljivkah (ki se sicer prepletajo) zaradi lažje preglednosti procesa konsolidacije. Zato bomo navedli tudi argumente, ki govorijo proti konsolidaciji demokracije, kakšen je njihov vpliv na pozitivne dosežke demokratizacije.

4.1 KULTURNO-ZGODOVINSKE SPREMEMLJIVKE

Demokratični prehod pomeni mejnik v slovenski zgodovini, saj se je Slovenija oblikovala po vzoru zahodnih demokracij. Če pojmujeemo demokracijo kot ideal, potem se je Slovenija trudila približati temu idealu v procesu utrjevanja demokracije. Ta proces velja za težko, nepredvidljivo in dolgotrajno pot, saj je pogojen s številnimi težavami in ovirami. Ti problemi so kulturno in zgodovinsko pogojeni, saj nastanek slovenske države ni neko povsem novo obdobje, ki je naenkrat ustvarjeno, ampak je to začetek obdobja, ki nosi kulturo, tradicije in izoblikovane izkušnje iz preteklosti; vse to je prisotno še danes.

Najprej opredelimo nekatere zgodovinske vidike, ki vplivajo na proces utrjevanja demokracije oziroma so primarno igrali vlogo pri nastajanju nove države in izpeljavi demokratičnega prehoda, ki sta pogosto vzporedna procesa. Vemo, da je zgodovinski problem za Slovenijo problem državnosti. Zato je potrebno opredeliti pomen slovenskega naroda in njegove značilnosti v zgodovini. Državnost se odraža v značilnostih družbe, ki so zgodovinsko obarvane startne pozicije pri nastanku države. Pomembna je prisotnost različnih civilizacijskih okolij, pripadnost različnim imperijem in pridobljenih ter oblikovanih identitet v zgodovini. Zato je demokratični prehod bil posledica vzročno-posledičnih zgodovinskih dejavnikov in trenutnih razmerij političnih akterjev.

Prunk (2001: 36-44) navaja, da slovenski narod spada v tisti tip evropskih narodov, ki so se konstituirali iz etnično jezikovnih osnov in so se na evropskem političnem zemljevidu pojavili kasneje od zgodovinsko političnih narodov. Narodni preporod in leto 1848 sta bila pomembna, saj smo zahtevali pravico do svojega lastnega razvoja in avtonomije na osnovi naravnega prava. Do osemdesetih let 20. stoletja so Slovenci zahtevali le svojo narodno-politično avtonomijo v sklopu večjih večnacionalnih držav. Zorenje nacionalne ideje je pripeljalo do odločitve za samostojno nacionalno državo. Brez oblikovanja slovenskega naroda na tem prostoru ne bi bilo dežele Slovenije in ne države Slovenije. Ostale bi avstrijske zgodovinske dežele in njihova gospodarska ter duhovna podoba bi bila bistveno drugačna od podobe današnje Slovenije, podobna drugim avstrijskim pokrajinam. Prunk dalje navaja, da se je zavest o slovenski narodni individualnosti izoblikovala v času razsvetljenstva in narodnega preporoda. Takrat se je med njimi uveljavilo ime Slovenci, ki ga je sicer že prej omenil Trubar v svojih delih.

Slovenija je več kot tisoč let živela z nemškimi narodom, ki si je prizadeval za germanizacijo in nepriznavanje slovenske narodno-politične avtonomije. Kljub že izoblikovani nacionalni zavesti se je oblikoval politični program Zedinjene Slovenije leta 1848, po izkušnji Ilirskih provinc in Metternichovega absolutizma. Parlamentarno življenje v Avstriji se je začelo leta 1867 v omejen obsegu zaradi pristranskih volilnih sistemov in premajhne vloge parlamenta (Zajc 2001: 53). Razlog omejenega razvoja (jezik, politika) je bilo avstrijsko prepričanje, da jim slovenske dežele preprečujejo dostop do Jadranskega morja. Slovenstvo se je krepilo s kulturnimi organizacijami, pa tudi samo politično delovanje, npr. različne peticije, so pri nižjih slojih imele praktično naravo.

29. oktobra 1918 smo dobili Slovenci posebno nacionalno državnost v republikanski državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se 1. 12. 1918 združi s Srbijo v Kraljevino SHS. V prvi jugoslovanski državi (1921) je Slovenija kljub unitarizmu in centralizmu bila razpoznavna entiteta kot kulturno-duhovno in gospodarsko avtonomna. Kratkemu obdobju parlamentarizma so sledila obdobja z raznimi avtoritarnimi in totalitarnimi ureditvami. Kljub lastnemu predstavništvu pa po letu 1945 do leta 1990 ni bilo klasičnega strankarskega in parlamentarnega življenja (prav tam: 53-57). V takšnih kulturno-zgodovinskih okoliščinah so se pripravljala tla za osamosvojitve ob razkrajanju jugoslovanske federacije.

Repe (2001: 62) pravi, da je ZKS težila k temu, da bi ustvarila »novo v starem«, še posebej pod novim voditeljem stranke Milanom Kučanom, ki je hotel reformirati stranko in posledično preko nje družbo. Stranka se je preimenovala v SDP in bila najuspešnejša posamična stranka na prvih večstrankarskih volitvah; čeprav je Kučan sprva nasprotoval spremembi imena stranke, saj je pokazala dovolj dostojanstva in se ji ni bilo treba sramovati lastnega naziva. Sedaj si je prizadeval za socializem po meri človeka, čeprav se po nekaterih avtorjih (Bučar 1998) socializem in pluralizem izključujeta. Na volitvah je zmagala koalicija Demos, tudi zaradi razcepljenosti na levici. Nova politična garnitura ni bila vajena oblasti in mnogi so ji očitali revanšizem. Po volitvah je ZKS-SDP bankrotirala in njeni deli so izgubili pomen.

Vsi zaposleni, vključno s funkcionarji, so morali na Zavod za zaposlovanje. Ljudje v strankinem aparatu so v takih razmerah mrzlično iskali zaposlitve. Dr. Ciril Ribičič, ki je v zelo nehvaležnih razmerah za Kučanom prevzel vodenje stranke, je spoznal, da ga pravzaprav resnično veseli profesionalno in ne zgolj honorarno učiteljstvo na univerzi. Podobno je

razmišljal tudi Peter Bekeš. Dr. Lev Kreft je v enem najhujših spomladanskih nalivov hitel registrirat nekdanji Marksistični center v Znanstveno in publicistično središče, katerega direktor naj bi postal. Sonja Lokar je na srednje šole pisala vloge za mesto profesorice sociologije ali francoščine (si predstavljate ravnatelj, ki bi nekaj tednov po zmagi Demosa vzel v službo sekretarko P CK ZKS?). Vsak se je pač skušal znajti, kakor je vedel in znal. Za funkcionarje so se stvari seveda kmalu uredile. Dobili so plače in privilegije, ki jih je izglasovala nova politična nomenklatura in o kakršnih prej niso mogli niti sanjati. Precej težje je bilo za druge zaposlene, ki so plačali ceno partijske tranzicije, tako pač, kot so »mali« ljudje nasploh nekaj kasneje plačali ceno družbene (Repe 2001: 67).

Za predsednika nove skupščine je bil izvoljen dr. France Bučar, ki se je pred osamosvojitvijo zavzemal, da zahod ne bi pomagal totalitarni in protidemokratski Jugoslaviji (Repe 2001: 68). Z nastankom nove skupščine, je Bučar trdil, da se je končala državljanska vojna, dolga pol stoletja (prav tam: 68). Sam prevzem oblasti s strani Demosa je potekal dokaj mirno, čeprav vidimo, da je znotraj njega prihajalo do nasprotij in pomembnosti prestiža. Tako je sama institucija oblasti bila pomemben cilj novih političnih akterjev. Pripetilo se je celo (glej Repe 2001: 69), da je Kučan predlagal, da se mandat za sestavo vlade preda najuspešnejši stranki na volitvah, medtem ko je mandatar Peterle ignoriral člane predsedstva, ki niso bili v Demosu, ter jim ni povedal za imenovane v novo vlado. Prepričevanja o obsojenosti na skupno življenje so ga o tem le prepričala. Vidimo torej, da je bilo politično razpoloženje polno iskric in nasprotovanj, ki je imelo ideološke predznake. To potrjujejo (Repe 2001: 69) težave pri praznovanjih, saj so veljali še vsi jugoslovanski in slovenski prazniki, ki pa so bili ideološko in državotvorno večinoma izpraznjeni. Še vse leto 1990 so se praznovali stari prazniki, šele do konca leta 1991 pa so bili ob hudih sporih in kompromisih sprejeti v parlamentu novi. O njih so imeli politiki različna mnenja in se jih niso udeleževali, ali pa so organizirali vsak svoje proslave.

TABELA 4.1: Razmere in značilnosti po zamenjavi oblasti

DEMOS – nova oblast	INTERAKCIJE	Stara elita – opozicija
prestiž neizkušnost neenotnost pomanjkanje demokrati- čnih vrednot oblast antikomunizem lastni prazniki osamosvojitveni faktor	nezaupanje ignoriranje izključevanje družbene cepitve	dediščina komunizma oblast lastni prazniki ideologija avtoritarne izkušnje protiradikalnost jugonostalgija

(VIR: prirejeno po Repe 2001)

Dejstvo je, da so po razpadu Demosa in novih volitvah 1992 pa do leta 2004 bile na oblasti stranke, ki so izvirale iz vrednot in praks realsocializma, za katerega so značilne odločitve v zaprtih krogih. Takšen način upravljanja se je vsaj v neki meri prenesel v novo državo. Cepitve komunizem – antikomunizem so se preobrazile v cepitve levo – desno, ki so značilne za obdobje konsolidacije demokracije. Ali lahko potrdimo, da je predstavljala glavno oviro pri utrjevanju demokracije stara elita kot nosilka praks realsocializma? Da. Če pa pogledamo dalje, se vprašamo, kaj bi se zgodilo, če bi ob demokratičnem prehodu in zamenjavi oblasti izključili iz političnega odločanja akterje, ki so izvirali iz realsocializma (npr. pripadnike ZKS). Zagotovo bi to pomenilo »prekinitev dediščine komunizma«, toda to bi bil verjetno samo formalni poseg, kajti nova politična elita se je izoblikovala v času nerazvite demokratične in politične kulture in iz teh izkušenj je vstopila v proces utrjevanja demokracije kot neutrjena in nesamozavestna. Velik problem je politična kultura, ki se spreminja zelo počasi. Politična kultura (npr. toleranca, spoštovanje drugače mislečih, politični dialog itd.) pomembno prispeva k stabilnosti političnega sistema. Naše politično-kulturne tradicije so v veliki meri negativne za ideal, kot je utrjena demokracija. Ves čas je prisotna podložniška politična kultura (germanizacija, jugoslovanstvo). Podrejenost je bila

značilnost Slovencev, ki jo je OF z družbeno revolucijo in preobrazbo želelo spremeniti. Participativnost je bila slabo razvita in potrjuje apatičnost, ki je posledica političnih vzorcev iz preteklosti (samoupravljanje – vladanje v imenu ljudstva). Vse to je pripeljalo do ciničnega gledanja na politiko, ravno v času, ko se je začel proces konsolidacije demokracije. Oblast je tisto sredstvo, ki se izrablja za obvladovanje položaja in prevajanje interesov iz preteklosti. Poleg uveljavitve pluralistične politike se je ohranil konflikti način reševanja problemov – splošna nestrpnost, sekularizacija, avtoritarne prvine političnega odločanja, klientelizem, ki predstavljajo socialistični sistem. Poleg omenjene cepitve levo – desno je prisotna še cepitev ateizem – katolicizem. Če vzamemo Huntingtonov (1991) test dveh volitev, potem je zgodovinsko gledano Slovenija stopila na pot konsolidirane demokracije leta 2004 po petih demokratičnih volitvah in vstopu Slovenije v EU.

Družbene cepitve v Sloveniji (po Fink-Hafner 2001):

- stranke kontinuitete – pomladne stranke,
- 'levica' – 'desnica',
- liberalizem – konservatizem,
- država – cerkev,
- laiki – verniki.

Vidimo, da je Slovenija kljub nastanku nove države ostala nekoliko razdeljena, predvsem v ideološkem smislu. To se najbolj odraža na političnem prizorišču, saj sta se izoblikovala dva politična bloka, ki pa ju ne moremo razvrstiti po tradicionalnosti politične ideje (levica, desnica). Zaradi tega prihaja do nekonstruktivnosti med pozicijo in opozicijo. Še posebej so bili vidni konflikti glede vrednotenja preteklosti. Zato Zajc (2001a: 71) opozarja, da v prvem desetletju po osamosvojitvi politični razvoj ni pomembneje vplival na racionalizacijo konfliktov. Take razmere so privedle tudi do apolitičnosti prebivalstva, saj so začeli sprejemati politiko negativno. Politična participacija državljanov na volitvah se je v devetdesetih zmanjšala iz 83,3 % na prvih volitvah, na 60,6 % na petih parlamentarnih volitvah (Krašovec 2005: 103).

4.2 CIVILNODRUŽBENE SPREMENLJIVKE

Civilna družba je pomemben kazalnik kakovosti demokracije. Gre za razmerje med civilno družbo in demokracijo. Omenili smo že, da je za delovanje civilne družbe nujna njena avtonomnost. Videli smo, da je civilna družba odigrala ključno vlogo pri delegitimaciji in transformaciji socialističnega sistema. Toda pomen civilne družbe se kaže tudi v procesu konsolidacije demokracije, saj ta ni nikoli dokončan proces. Predstavljajo jo različna družbena gibanja, množični mediji, intelektualni tokovi in različni simboli, ki s svojimi asociacijami sooblikujejo demokracijo. S tem civilna družba izraža širše kolektivne identitete in krepi skupno zavest. Pri preoblikovanju političnih sistemov in uvajanju demokratičnih mehanizmov je nujno za utrjevanje demokracije, da širših in globjih sprememb v civilni družbi, ki bo predstavljala kolektivno demokratično kulturo s splošnim dominiranjem demokratičnih vrednot (glej Bibič 1997: 12-17).

Ko smo analizirali kulturno-zgodovinske dejavnike, smo opazili, da nismo mogli zaradi različnih okoliščin zgraditi lastne državnosti. Zato je pri oblikovanju novih demokracij pomembna vzgoja in izobraževanje o demokraciji za graditev državnosti. Ta dejavnost spada v družbeni prostor, tako v formalnih kot neformalnih oblikah. Demokracija je pomembna vrednota sodobnega časa, zato je nujno, da se utrdi v širši zavesti državljanov. Zato je naloga civilne družbe, da generira demokracijo. A. Židan (2001: 210-215) navaja, da demokracijo sestavljajo kognitivne, afektivne in konativne prvine, na katere vplivajo informacijski tokovi. Demokracija je pomembna smernica za soočanje z izzivi ter pri oblikovanju mnenj in stališč. Posameznika usposablja za dejavno in odgovorno državljansko vlogo v pluralnih družbenih razmerah. Od posameznika demokracija nenehno zahteva dejavno (so)delovanje. Zato je reklo »v demokraciji vsi sodelovati, ne pa jo opazovati od zunaj«, še kako aktualno v sodobnem času. Dodaja tudi, da imamo v naši pluralni družbi tri različne socializirane generacije: mlajšo, z uresničenimi demokratičnimi vedenjskimi in komunikativnimi ravnanjskimi vzorci; srednjo, ki naj bi demokratične vedenjske vzorce nenehno pridobivala, ter starejšo, ki so ji demokratični vedenjski in komunikacijski vzorci pogosto tujek. Vidimo torej, da je posebej še za nove demokracije, ki imajo bližnje izkušnje z nedemokratičnimi sistemi, pomembno, da uvedejo šolski sistem in druge oblike družbenega delovanja, katerih znanje in vrednote bodo temeljili na demokraciji. Tako demokracija ne bo le pojem razpravljanja, temveč tudi sodelovanja in uresničevanja. Na ta način bo mogoča krepitev moderne slovenske državnosti.

Takšne razmere lahko potrjuje trditev, ki pravi, da se politični sistem spremeni v treh mesecih, gospodarski sistem v treh letih, mentaliteta ljudi pa po treh generacijah.

Slovenski problem se kaže tudi v tem, da se je po osamosvojitvi vloga civilne družbe prenesla na politične stranke, zato so nekateri omenjali partitokracijo v slovenski državi. Bučar (1998: 79-81) navaja, da je država v tranziciji nabita z notranjimi protislovji. Cilj tranzicije je, da se država iz absolutnega nosilca družbene moči umakne v položaj služenja. Tako se vzpostavlja novo ravnotežje, saj se oživljajo izvori primarne družbene moči, od katerih bo odvisna država. Tako se je po osamosvojitvi izgubil neposreden vpliv civilne družbe za odločanje v javnih zadevah – civilna družba se je izpraznila. Močna vloga strank je pomenila posredniško demokracijo, saj se pobude iz različnih družbenih okoljih niso usmerjale v organe odločanja, ampak posredno preko političnih strank. Postavlja se vprašanje, ali ima civilna družba odločilen vpliv na politična dogajanja, saj tekmovalnost političnih strank še ne zagotavlja demokracije, če ima ena stranka absolutno premoč. Zopet pridemo do sklepa, da je pomen civilne družbe velik in hkrati, da je za avtonomno civilno družbo nujna miselna in etična zrelost. Za razvoj civilne družbe je pomembna svoboda občevanja, saj posreduje obvestila, ki temeljijo na svobodi združevanja (42. člen ustave). Zato demokratična oblast ne sme imeti v rokah sredstev javnega obveščanja, saj je samostojnost (neodvisnih in etnično zrelih) javnih medijev nujna za demokratizacijo družbe.

Bibič omenja ključno vlogo civilne družbe pri radikalizaciji vprašanja pluralizma in pri nacionalni osamosvojitvi, zato navaja norme civilne družbe in civilnodružbenih gibanj (Bibič 1997: 23):

- ideja asociacionizma;
- ideja avtonomije;
- ideja pravne države;
- ideja človekovih pravic, zlasti pravica do združevanja.

Tako pride do zaključka, da je za sodobno in močno državo potrebna močna civilna družba, učinkovit strankarski sistem in učinkovita država. Za normalno delovanje države je potrebna avtonomija vsake od naštetih (Bibič 1997: 33).

Danes je v sodobni družbi pomembno kakšen je odnos medijev – kot ključnih dejavnikov ustvarjanja javnega mnenja – do civilne družbe in nevladnih organizacij. Mediji so ključni dejavniki, ki oblikujejo in ustvarjajo javno mnenje. Zato smo spremljali raziskavo dobrih deset let po osamosvojitvi, leta 2002, ko je prišlo tudi do spremembe na mestu predsednika države.

Analiza pojavnosti nevladnih organizacij in civilne družbe nasploh (po analizi Zavoda Center za informiranje, sodelovanje in razvoj nevladnih organizacij – CNVOS 2002):

- Mediji so najpomembnejše sredstvo za obveščanje in informiranje javnosti. Zato je cilj analize prikazati: kolikšna je prisotnost nevladnih organizacij v medijih, kakšen je interes medijev za pokrivanje tega področja družbe, kako se novinarji lotevajo civilno družbenih tematik, ali so za to področje v Sloveniji prisotni uredniški politiki, ter kakšen pomen imajo v demokratičnem družbenem sistemu aktivna civilna družba, pojav nevladnih organizacij in drugih civilno-družbenih iniciativ. V analizi so spremljali blizu 600 medijskih reprezentacij v letu 2002. Spremljali so trinajst medijev, od tega je bilo pet elektronskih, ostali pa so bili tiskani. Tiskani mediji so dali več kot dve tretjini vseh medijskih reprezentacij. Največ jih je bilo objavljenih v dnevniku Večer, sledita mu Delo in Dnevnik. Pri elektronskih medijih je bilo največ reprezentacij na RTV Slovenija, in sicer na radijskih programih, sledi jim prvi program iste ustanove, nato pa POP TV. Kako so zastopana posamezna področja delovanja civilne družbe in nevladnih organizacij? Rezultati iz vseh spremljanih medijev kažejo, da je najbolj zastopano področje sociale, sledi široko področje človekovih pravic. Na tretjem mestu so dogajanja na področju neformalizirane civilne družbe. Področje kulture zaseda četrto mesto, okoljsko področje in področje mladine pa si delita peto mesto. Tudi vsa ta področja so bila največkrat prisotna v tiskanih medijih. V elektronskih medijih so se kazale največje razlike po zastopanosti posameznih področij.
- Težave na katere so naleteli pri medijski analizi prikazujejo dejansko stanje v nevladnem sektorju. Civilna družba in nevladni sektor predstavljata kompleksen del celotne družbe. V sodobni družbi naraščajo pomen, aktualnost, prostovoljnost, agilnost in prispevek civilne družbe in nevladnega sektorja. V

analizi so ugotovili, da mediji ne posvečajo dovolj pozornosti dogajanju v civilni družbi. Tako gre za nizko stopnjo poznavanja delovanja in principov le-te. Nevladne organizacije delujejo v neugodnih materialni pogojih, zato niso dovolj povezane z mediji. Tako imajo tudi nekatere svoje medije za obveščanje javnosti. Celo izobražujejo svoje kadre za delo z mediji. Tudi same organizacije so za medije le redko zanimive, da jih poiščejo sami. Za demokratični politični sistem bo v prihodnosti koristno in nujno boljše sodelovanje med civilno družbo, nevladnimi organizacijami in mediji. S tem bi se lahko spremenilo ozaveščenost javnosti o pomenu obstoja aktivne civilne družbe v Sloveniji.

4.3 POLITIČNE SPREMENLJIVKE

Kot prva politična spremenljivka, ki sega na sam začetek demokratičnega prehoda, so ustavne izbire, ki smo jih že prikazali. Na tem mestu je pomembno, da jih pogledamo še iz drugega zornega kota. Ustava sodi na vrh pravnega sistema. Naša ustava je pravni zapis o najpomembnejših dogodkih v sodobni zgodovini in pomeni odločitev za oblikovanje lastne države med drugimi narodi. Bučar (2001: 222) pravi, da ustava določa minimalno soglasje o vrednotah, ki naj uravnavajo družbe kot organizirane skupnosti. Spoštovanje pravnega reda lahko država zagotovi s prisilo le do neke mere. Državljeni spoštujejo pravne predpise bolj iz zavesti, da je predpis v skladu z njihovimi vrednotami. Vidimo torej, da mora sprejemanje in spoštovanje ustave postati vrednota vseh državljanov. Odnos do države, ki je kot sistem oblasti določen z ustavo, mora biti v skladu s splošno sprejetimi vrednotami. V komunizmu je država sredstvo za oblast in jo ljudje sprejemajo negativno. V tem se kaže problem po sprejetju nove slovenske države, ki je sicer demokratična, toda zavest o pomenu ustave in države se le počasi spreminja. To je naloga vseh državljanov, še posebej politične elite, da sprejme ustavni sistem kot lastni vrednotni sistem. Posledično pomeni to kazalnik legitimnosti političnega sistema. Pri tem gre tudi za sprejemljivost parlamentarne vladavine, ki jo določa slovenska ustava, in javno podporo samemu parlamentu. Sam demokratični prehod v formalnem smislu je dosti »lažji« kot pa konkretno preoblikovanje družbe in mehanizmov v procesu konsolidacije demokracije, saj je potrebno postopoma odpraviti stvari iz preteklosti. Po prikazani spodnji tabeli je razvidno, da slovenska javnost vseeno sprejema parlamentarizem kot demokratični način odločanja, čeprav javnost slabo ocenjuje slovenski parlament s stališča njegove manjše učinkovitosti, nesoglasij in ugleda. Raziskava je bila opravljena leta 1996, torej pel let po demokratičnem prehodu.

TABELA 4. 1: Ali bi podprli ukinitvev parlamenta in političnih strank?

	zelo podpiram	podpiram	zavračam	zelo zavračam
Poljska	5 %	27 %	59 %	17 %
Češka	2 %	14 %	47 %	36 %
Madžarska	4 %	22 %	37 %	38 %
Slovenija	4 %	16 %	50 %	30 %
Hrvaška	3 %	15 %	29 %	53 %

(Vir: Kaase, M., Newton, K. in Toš, N. v Zajc (2000): Institucionalna konsolidacija novih parlamentov v Srednji Evropi in Sloveniji, FDV: Ljubljana, str. 152.)

Pomembno pri obravnavanju političnih spremenljivk je, da vidimo, ali zagotavljajo stabilnost političnega sistema, ki je nujna za doseg konsolidacije demokracije. Med političnimi spremenljivkami smo izbrali pogostost volitev v Sloveniji, saj smo ugotovili, da pogost volilni inženiring (spreminjanje volilnih pravil in predčasne volitve v predstavniške organe) slabi kakovost demokracije. Kajti različni volilni sistemi imajo različne učinke. Stabilna volilna pravila pozitivno vplivajo na utrjevanje demokracije, saj ima oblast s spreminjanjem volilnih pravil možnost, da vpliva na sam politični sistem. Slednje se je izkazalo pri večini držav bivše Jugoslavije. Izjema je bila ravno Slovenija, ki je več volitev uporabljal en volilni sistem, saj je na prvih treh volitvah uporabljala proporcionalni sistem brez vnaprej nacionalno določenega praga, medtem ko je na zadnjih, četrth volitvah, uvedla štiriodstotni volilni prag v okviru proporcionalnega sistema. Nenehno spreminjanje volilnih pravil omogoča manipuliranje v strankarski areni, medtem ko proporcionalni sistem brez nacionalno določenega praga omogoča največjo prepustnost in fragmentiranost strankarske arene, kar je značilno za Slovenijo, čeprav se je tudi tukaj število strank zmanjševalo. Toda uvedba nacionalno določenega praga leta 2000 ni zmanjšala števila strank, saj jih je v parlament prišlo osem, torej ena več kot na volitvah leta 1996 (glej Lajh: 2005: 85-87). Periodičnost volitev nam pokaže, ali relevantni politični igralci sprejemajo volitve kot sestavni del in nujen element demokratičnega sistema, ter prikazuje stabilnost političnega sistema z odsotnostjo predčasnih volitev (Prav tam: 101).

TABELA 4. 2: Periodičnost parlamentarnih volitev v nekdanjih jugoslovanskih republikah od prvih demokratičnih volitev leta 1990 naprej

	Slovenija	Hrvaška	BiH	ZRJ	Srbija	Črna gora	Makedonija
prve volitve	april 1990	april in maj 1990	november 1990	maj 1992	december 1990	december 1990	nov. in dec. 1990
druge volitve	december 1992	avgust 1992	september 1996	december 1992	december 1992	december 1992	oktober 1994
tretje volitve	november 1996	oktober 1995	september 1998	november 1996	december 1993	november 1996	okt. in nov. 1998
četrte volitve	oktober 2000	januar 2000	november 2000	september 2000	september 1997	maj 1998	september 2002
pete volitve	oktober 2004	november 2003	oktober 2002	februar 2003	december 2000	april 2001	-
šeste volitve	-	-	-	-	december 2003	oktober 2002	-

(Vir: Fink-Hafner, D., Lajh, D. in Krašovec, A. (2005): Politika na območju nekdanje Jugoslavije, FDV: Ljubljana, str. 102.)

Vidimo, da je za Slovenijo značilna kontinuiteta volilnih pravil, ob redkih in majhnih popravkih. O tem je veljal tudi dokaj širok konsenz parlamentarnih strank, čeprav je bila leta 2000 najbolj aktualna zahteva po uvedbi večinskega (dvokrožni) volilnega sistema. Celo desetletje je bil značilen stabilen proporcionalni volilni sistem, ki je dobil leta 2000 popravek s štiriodstotnim nacionalno določenim pragom. Konec koncev bi bilo spreminjanje volilnih pravil z dvotretjinsko večino v parlamentu v Sloveniji težko, saj je značilna velika fragmentiranost političnih strank. Vsi kazalniki konsolidacije demokracije se prepletajo in potekajo vzporedno, zato je pri ugotavljanju stabilnosti političnega sistema v Sloveniji in preverjanju hipotez potrebno omeniti značilnosti strankarske arene, saj se v njej odražajo tudi ostale spremenljivke, ki vplivajo na proces utrjevanja demokracije (na primer politična kultura, razmerje med vlado in parlamentom ...). Rekli smo, da je za slovensko strankarsko areno značilna razdrobljenost političnih strank.

Ustavni amandmaji septembra 1989 so postali pravna podlaga za notranjo politično pluralizacijo političnih ustanov v Sloveniji v formalno še vedno enostrankarski zvezni jugoslovanski državi. Tako so se pluralistično napolnile ustanove starega političnega sistema na podlagi rezultatov svobodnih volitev spomladi leta 1990 (Fink-Hafner 2001: 243). S tem smo normativno dosegli demokratični ideal strankarskega življenja, ki pa se v praksi usmeril v strankarski pragmatizem, saj je slovenska ustava nastajala v napetem notranjepolitičnem ozračju. Med opozicijo in pozicijo je vladalo nezaupanje, nakazovali so se zametki strankokracije. Izoblikovala se je nova strankarska arena, ki je bila nestabilna, z močnimi ideološkimi prepadi in neizoblikovanostjo strank. Zato tudi manjši ugled slovenskega parlamenta v devetdesetih, saj je obnašanje strank povzročalo protistrankarska občutja. Ta problem se je odražal v parlamentarni (ne)kulturi, ki je problem slovenskega parlamentarizma, in je dosegel vrhunec pred četrtnimi volitvami leta 2000.

Če povzamemo po Zajcu (2001a), vidimo, da so težave nastajale zaradi vpliva tradicionalnih vrednot in zgodovinskih delitev, ki so se med Slovenci oblikovale v preteklosti in se le počasi spreminjajo. Volitve leta 2000 predstavljajo vrhunec razcepljenosti slovenske politike na levo in desno, ki se ne loči po tradicionalnih merilih, ampak na tiste, ki radikalno zavračajo preteklost, in tiste, ki so se zavzemali za počasen način modernizacije. Po desetletju graditve demokracije so imele volitve 2000 velik pomen, toda rezultati volitev, ki so potekale v napetem ozračju, kažejo, da ni prišlo do političnega razvoja, ki bi pomembneje prispeval k racionalizaciji konfliktov, ki izvirajo iz preteklosti. Na volitvah je močno zmagala

LDS, ki je praktično na oblasti vsa devetdeseta, s 36,21 odstotki glasov (Fink-Hafner, D. in Lajh, D. 2005: 153), kar je največ do sedaj. Na drugi strani pa imamo prave poražence volitev, pomladne stranke (SDS, NSi, SLS), ki so zbrale le 34,09 odstotkov glasov (Prav tam: 153), zaradi strategije in načina nastopanja, ki je temeljil na kritiki in medsebojni neenotnosti. Menimo torej, da zaostrovanje političnih konfliktov in sprememb na strankarskem prizorišču dokazuje neutrinost najvišjega inštituta državne oblasti, ki predstavlja in odraža voljo državljanov. Tako je politično prizorišče, kar se tiče oblasti, ostalo nespremenjeno.

Naslednji dejavnik, ki pomembno vpliva na stabilnost političnega sistema, je vloga predsednika države, saj mu ustava posredno določa to nalogo. Na prvih predsedniških volitvah (volitve za predsednika predsedstva) v Sloveniji leta 1990 je zmagal Milan Kučan, ki je v drugem krogu z 58,6 odstotki premagal Demosovega protikandidata Jožeta Pučnika, ki je prejel 41,4 odstotkov glasov (Fink-Hafner D. in Lajh D. 2005: 146). Tudi na predsedniških volitvah leta 1992 in 1997 je zmagal Milan Kučan, in to v prvem krogu. Kot smo že omenili, je vloga predsednika države, da vnaša stabilnost v politični sistem. V avtoritarnem sistemu je sicer bila sprva vloga predsednika formalno omejena, toda kasneje vidimo, da je vloga predsednika Jugoslavije močno narasla. Tudi kolektivni organ šefa države od leta 1974, je ohranil individualno mesto predsednika republike, ki je pripadala samo Titu, ki je nasploh močno posebljal Jugoslavijo (»Titova Jugoslavija«). Tako je tudi močno narasla tudi moč predsednika predsedstva. Pomembno mesto je imela vloga karizme, ki se je kot pridobljeni vzorec iz preteklosti pokazala v kasnejših novih republikah na območju nekdanje Jugoslavije, tudi v Sloveniji. Kučanov slog vladanja je izkazoval močan osebni pečat, zato lahko govorimo, da je imel njegov slog značilnosti starega. Po slovenski ustavi je položaj šefa države močno omejen na reprezentativne in protakolarne zadeve, razen v primeru vojnih ali političnih kriz. Lajh (2003: 105) zato pravi, da so rezultati prvih predsedniških volitev leta 1990 vplivali na zoževanje pristojnosti predsednika Republike Slovenije in da je zato vsaj delno slovenska ustava iz leta 1991 pisana za Milana Kučana. Če sodimo po tem, vidimo, da je šlo za nerazumevanje ustavne vloge predsednika v času predsednikovanja Milana Kučana. Po 104. členu slovenske ustave predsednik priseže, da bo spoštoval ustavni red. Slovenska ustava tudi določa, da funkcije predsednika države niso združljive z opravljanjem druge javne funkcije in poklica. 107. člen pa pravi, da lahko predsednik republike izreče mnenje o posameznem vprašanju samo na zahtevo državnega zbora (glej Ustavo Republike Slovenije). V nasprotju s tem je bilo za predsednika Milana Kučana značilno politično komentiranje tekočega medijskega in političnega dogajanja, kar je v parlamentarnih vladavinah

prepovedano z ustavo. Preden pogledamo predsedniške volitve 2002, ki so bile za Slovenijo prelomne, še omenimo nekatere značilnosti položaja predsednika države v Sloveniji. Volitve predsednika Republike Slovenije so neposredne, čeprav mu ustava določa majhne pristojnosti (predvsem izbor mandatarja za sestavo vlade in predstavljanje države). Zato so predsedniške volitve enako pomembne kot parlamentarne, pri čem ima velik pomen osebnost kandidata. Sam proces kampanje in volitve kažejo na pomembnost dogodka in tako ga sprejema širša javnost. Politično opredeljevanje predsednika je nevarno za utrjevanje razmerij v novi demokraciji, saj mora med vlado in opozicijo delovati nevtralnno. Pri tem se sprašujemo, kakšno je razumevanje in sprejemanje vloge predsednika države v medijih in civilni družbi. Kljub pomembnosti neposrednih volitev ne sme biti širša javnost polje, ki »pritiska« na politično delovanje predsednika. Ta problem je tesno povezan z demokratičnimi praksami in demokratično kulturo v Sloveniji. Politična nevtralnost predsednika mu omogoča, da lahko lažje in učinkoviteje poseže v krizne razmere, ki mu dajejo večje pristojnosti. Na notranjepolitičnem dogajanju mora biti predsednik stabilizatorski faktor, medtem ko je njegovo delovanje na zunanjepolitičnem področju nekoliko drugačno, saj lahko opozarja in deluje v smeri nacionalnih interesov ter globalnega miru in napredka.

Do sprememb v dejanskem položaju predsednika države je prišlo na predsedniških volitvah 2002, ko Milan Kučan ni imel več pravice kandidirati na volitvah. Zajc (2003: 183-185) trdi, da so bile predsedniške volitve 2002 najbolj izenačene. V drugem krogu je zmagal dr. Janez Drnovšek z 56,5 odstotki glasov. Nadaljuje, da so rezultati volitev potrdili prevlado liberalne politike v Sloveniji, ki pa je tudi odvisna od slabosti nasprotne strani (socialdemokratske, krščansko-ljudske).

Za parlamentarni sistem je značilen dualizem med zakonodajno in izvršilno vejo oblasti. Naloga predsednika je, da s svojo nevtralnostjo vnaša stabilnost v politični sistem, za katerega je pomembno dinamično ravnotežje oblasti (glej Ribičič 2000). Po slovenski ustavi ima zakonodajno oblast parlament, izvršno pa vlada, ki je parlamentu odgovorna. Za utrjevanje demokracije je pomembno, da je prisoten nadzor nad izvršilno oblastjo. Bučar (1998: 70) razlaga, da naša država v devetdesetih še ni demokratična. Sklicuje se na politike, ki pravijo, da se je o najpomembnejših zadevah odločalo v zaprtih krogih, brez vednosti formalno pooblaščenih državnih institucij, odtegnjeno javnemu nadzoru. Tako je način odločanja o javnih zadevah ostal v bistvu še vedno enak z realsocialističnim in večinoma v rokah istih nosilcev, vsaj kar se tiče njihovih neposrednih naslednikov. Takšna spoznanja

potrjujejo tezo, da zakonodajno telo ni opravljalo svojih funkcij, značilnih za parlamentarni politični sistem. To bi pomenilo oddaljevanje države od državljanov, kar je v nasprotju z ustavnimi pravicami enakosti itd. Zato lahko problem vrednotenja ustave, ki smo ga že omenili, vidimo tudi v tem problemu, ki ga utemeljuje Bučar (1998: 74): *Gre za odpravo pravnega reda, naraščanje samovolje, ki se na zunaj ne odraža toliko v neposrednem nasprotovanju pravnemu redu, pač pa v njegovi relativizaciji: pravni red upoštevamo toliko, kolikor menimo, da ustreza našim koristim. Ko pa občutek brezpravnosti vedno bolj prevladuje, še dodatno vpliva na zmanjševanje stopnje demokratičnosti. Čim večji je ta premik, toliko bolj postaja formalno vzpostavljena državna oblast zgolj sredstvo za uveljavljanje koristi tistih družbenih skupin, ki so dejanske nosilke družbene moči.*

V parlamentarnem sistemu je parlament nosilec vrhovne oblasti v državi, kar skupščina v realsocialističnem sistemu ni bila. To pomeni, da se je s demokratičnim prehodom začela spremembe miselnih vzorcev in parlamentarne kulture. S tem se je tudi pokazalo, kdo je nosilec oblasti v državi. V zreli demokraciji bi moral predstavljati oblast zakonodajni organ, ki bi temeljil na razviti parlamentarni kulturi in strankarskem ravnotežju. V prvem desetletju po osamosvojitvi, vključno s časom po četrtil parlamentarnih volitvah leta 2000, je imela oblast ena stranka (LDS). Ali lahko trdimo, da parlament ne bo dejanski nosilec oblasti, ampak stranka, ki ga bo obvladovala? Vsekakor ne sme parlament imeti vloge sredstva pri izvajanju oblasti, čeprav sam parlament ne more biti popolnoma ločen od vlade, ki je dejansko oblikovana iz večine v parlamentu. Če ima neka stranka veliko večino v parlamentu, lahko s svojo politiko dejansko vpliva na delo vlade. Te značilnosti ponazarjajo kartelne stranke (glej Fink-Hafner 2001: 70), ki se odmikajo od civilne družbe in prihajajo pod okrilje države, saj s tem lahko nadzorujejo proizvode države in pridobivajo finančne vire. S tem stranke kažejo oligarhično naravo, ki za mlade demokracije pomenijo težjo pot pri utrjevanju demokracije. Nekatere dileme razkriva Ribičić (2000: 77), ko pravi, da vladna kriza v Sloveniji kaže slabosti, saj šef države v tem primeru ne more pomembneje prispevati k stabilnosti delovanja parlamentarnega sistema. Nejasno je, zakaj šef države ne more igrati aktivne vloge pri razreševanju vladnih kriz, ki nastanejo neodvisno od njega. Zato je nejasna vloga predsednika države, ki naj bi vnašal stabilnost v politični sistem, saj ima na primer možnost in dolžnost razpisati predčasne volitve v Sloveniji, če ugotovi, da po več poskusih noben kandidat ne dobi absolutne ali relativne večine). Zato lahko rečemo, da je za Slovenijo značilno neko ravnotežje med vlado, kot nosilcem izvršilne oblasti, in parlamentom, kot nosilcem zakonodajne oblasti. Torej, če ima šef države pri tem odnosu neznatne možnosti pri

posredovanju, potem je za normalen razvoj demokracije potreben enakopraven oziroma stabilen odnos med vlado in zakonodajnim telesom, kot ga določa ustava. Nekateri avtorji (glej Bučar 1998: 75-82) so mnenja, da je za obdobje po osamosvojitvi bilo značilno podrejenost zakonodajne oblasti izvršni oblasti, kot je bila značilnost v realsocializmu. V tem primeru je lahko parlamentarna stranka, ki je imela veliko večino in je vladala daljše obdobje, izvajala svojo politiko kot politiko vlade. V tem primeru je vloga parlamenta samo potrjevanje odločitev vlade, kar je v nasprotju s parlamentarno demokracijo, kjer se odločitve sprejemajo v zakonodajnem telesu, izvršujejo v vladi in posredujejo upravi. Tako je vlada vezno tkivo med parlamentom in upravo. Kljub temu da ima v parlamentarnem sistemu predsednik republike pretežno reprezentativne funkcije, se je v Sloveniji dejansko pripetilo v prvem desetletju po demokratičnem prehodu, da je predsednik zaradi svoje osebnosti in podpore javnosti neformalno vplival na dnevno politiko in politično odločanje v predstavniških organih.

5 ZAKLJUČEK

V Sloveniji se je konec osemdesetih začel proces splošne demokratizacije in modernizacije družbe. Ta proces je bil del širšega vala demokratičnih prehodov v postsocialističnih državah. Propad realsocialističnih sistemov, to je politično monističnih totalitarnih in avtoritarnih sistemov, je bil tesno povezan z nastankom novih držav. Nastanek nove slovenske države je bila posledica razpada SFRJ, za katero je bil značilen poseben, samoupravni socializem, ki se je odmaknil od idealnega totalitarnega modela ter je vseboval nekatere demokratične elemente. Slovenski model prehoda v demokracijo se razlikuje od ostalih držav nekdanje Jugoslavije, s katerimi je bila Slovenija povezana v federaciji. Proces tranzicije je omogočil Sloveniji, da se je oblikovala kot parlamentarna demokracija. To se je zgodilo z normativnim vzpostavljanjem novega sistema z sprejemom nove ustave, izvedbo svobodnih volitev ter oblikovanjem novih političnih institucij. Temu kratkotrajnemu procesu sledi daljši proces utrjevanja demokracije, saj demokracija ni nikoli dokončan proces. To pomeni dejansko izvajanje normativno sprejetih oblik demokracije s poudarkom na sprejemanju demokratičnih vrednot v državi in širši družbi.

Ker je s tranzicijo bila v Sloveniji vzpostavljena samo formalna oblika demokracije, smo v diplomski nalogi hoteli prikazati, kako je Slovenija v praksi uresničevala formalno sprejete odločitve demokratičnega prehoda. Ali drugače: Je danes, po petnajstih letih nove države, naša demokracija dovolj zrela, da jo imenujemo konsolidirana? Zato smo se osredotočili na ustavne izbire, ki pomenijo začetek demokracije v Sloveniji. Ustavne izbire so bile namreč temeljne pri vplivanju na proces utrjevanja demokracije. Da bi dobili bolj celostno podobo o posledicah ustavnih izbir in kvaliteti demokracije v Sloveniji, smo slovenski demokratični prehod primerjali s prehodi v ostalih republikah bivše Jugoslavije, saj smo kljub različnim izhodiščem bili del iste federacije s podobnimi preteklimi izkušnjami. Preden gremo na preverjanje postavljenih hipotez, je potrebno omeniti, da so bile startne pozicije (predvsem gospodarske, civilnodružbene) Slovenije v primerjavi z ostalimi republikami na začetku demokratičnega prehoda boljše, saj se je že v osemdesetih kazala ločitev Slovenije od ostalih republik bivše Jugoslavije.

5.1 PREVERJANJE HIPOTEZ

HIPOTEZA: Obstaja vzročna povezanost med zmernim institucionalnim inženirstvom in večjo kakovostjo demokracije.

V nalogi smo se osredotočili na institucionalne, še posebej na ustavne izbire. Zanimalo nas je, kakšno je bistvo oblik institucionalnega inženirstva. V primerjalni perspektivi jugoslovanskega prostora smo poskušali prikazati, kakšne učinke imajo ustavne izbire in volilne izbire v nekdanjih republikah. Primerjava je pokazala rez med Slovenijo in ostalimi republikami bivše Jugoslavije. Za Slovenijo, ki je izbrala parlamentarni sistem, je značilno zmerno institucionalno inženirstvo in uspešno izpeljan demokratični prehod. Nasprotno pa je v ostalih državah prišlo do zamika in prekinitve demokratičnega prehoda. Slabšo kakovost demokracije so ponazarjali: polpredsedniški ustavni sistem, spreminjanje volilnih pravil in ena predominantna stranka po prvih volitvah, prisotnost vojne ter slabše ekonomsko-socialne razmere. Polpredsedniški sistem je ponazarjal večjo ekskluzivnost političnega sistema in večjo manipulativnost volje državljanov. Zato potrjujemo hipotezo, da obstaja vzročna povezanost med zmernim institucionalnim inženirstvom in večjo kakovostjo demokracije.

HIPOTEZA: Ustavne izbire so posledica pomanjkanja državotovrnosti.

Če pogledamo sprejemanje slovenske ustave, vidimo, da je slovenska ustava nastajala približno leto in pol. Za to obdobje so značilne težavne razmere, ki so oteževale ustavodajni proces. Poleg nezaupljivosti političnih akterjev (starih in novih elit), ideološkega prepada in nestabilnosti strankarske arene se je pokazal problem izkušenj z vodenjem države, tako da je nastajanje ustave bilo bolj odraz takratnih političnih razmer. Oblikovanje slovenske države se je zgodilo pozno, saj smo bili pod nadoblastjo drugih (Avstrija, Jugoslavija). Problem, da nismo imeli lastne države, se je kazal v marsičem. Najpomembnejša področja države so se izvajala mimo Slovenije v organih zvezne federacije. Zaradi slabih izkušenj so bile odločitve v zvezi s sprejetjem ustave manj premišljene in manj racionalne. Bile so pokazatelj vrednotenja in odnosa do pomena države in državnih institucij. Tako je v slovenski ustavi bolj problem pomanjkanja državnih tradicij in izkušenj, saj bi lahko bila z večjim strokovnim

poglabljanjem in raziskovanjem državna ureditev boljša. Tukaj mislimo predvsem drugačno razmerje med vlado in zakonodajnim telesom ter jasnejšo vlogo predsednika države.

HIPOTEZA: Slovenija je utrjena demokracija, če sodimo po razvitosti civilne družbe, pogostosti volitev, legitimnosti sistema in demokratični kulturi, vlogi predsednika države in ravnotežju oblasti.

Ta hipoteza je bistvo, ki smo ga iskali v nalogi, in predstavlja zelo kompleksno pojmovanje konsolidacije demokracije. Najprej pogledajmo razvitost civilne družbe, ki je dejansko bila nosilec demokratizacije in modernizacije v drugi polovici osemdesetih. Ta opozicijska civilna družba se je transformirala v politične strukture, tako da se je njena vloga spremenila. Za oblikovanje civilne družbe v novi, sodobni in demokratični državi je nujno, da je svobodna in živahna. Nedvomno se je slovenska država v prvem desetletju srečevala s težavami pri oblikovanju nove civilne družbe, ki bo rezultat širše družbe in demokratičnih vrednot, ter bo prispevala k oblikovanju demokracije v Sloveniji. Kljub temu da se je po osamosvojitvi vloga civilne družbe prenesla na politične stranke, se danes kaže napredek vzpostavljanja ravnotežja z oživljanjem izvorov primarne družbene moči. Zato trdimo, da je Slovenija utrjena demokracija, če sodimo po razvitosti civilne družbe. Naslednja predpostavka je bila pogostost volitev, ki je pokazala, da je v Sloveniji prisotna kontinuiteta volilnih pravil z redkimi in majhnimi popravki po osamosvojitvi z odsotnostjo predčasnih parlamentarnih volitev. Zato je Slovenija utrjena demokracija, če sodimo po pogostosti volitev. Če sodimo po legitimnosti političnega sistema v Sloveniji, potem vidimo, da večina državljanov zagovarja demokratični sistem in je proti njegovi ukinitvi. To pomeni, da je parlamentarni sistem sprejet s splošnim soglasjem, čeprav njegove institucije nimajo dobrega ugleda. To je odraz pomanjkanja demokratične in parlamentarne kulture, po katerih ne moremo popolnoma potrditi hipoteze, da je Slovenija utrjena demokracija, če sodimo po demokratični kulturi. Še posebej to velja za prvo desetletje po osamosvojitvi, ko so v političnem prostoru prevladovali ideološki in kulturni razcepi, med širšo družbo pa politična apatičnost in ciničnost. Problem politične kulture se kaže še danes v destabiliziranju političnega sistema. Če nazadnje sodimo vlogo predsednika države, potem tudi tukaj vidimo dvojnost, saj je za predsednikovanje prvega predsednika Milana Kučana prišlo do nerazumevanje vloge šefa države po ustavi. Nasprotno pa je zdajšnji predsednik Janez Drnovšek, ki je zmagal na tretjih predsedniških volitvah leta 2002, s svojo nevtralnostjo in nevmešavanjem v vladno-opozicijske spore, prinesel stabilnost v politični sistem. Če torej

sodimo po vlogi predsednika države, vidimo da prispeva k stabilni in utrjeni demokraciji. Problem, ki je prisoten, je v tem, da slovenska ustava ne odreja predsedniku države vloge, kot jo imajo drugi predsedniki parlamentarnih sistemov pri zagotavljanju dinamičnega ravnotežja oblasti. Zato slovenska ustava določa stabilno ravnotežje med zakonodajno in izvršno oblastjo.

HIPOTEZA: Argumenti proti konsolidirani demokraciji.

Strankarska fragmentacija, apolitičnost, nekonstruktivnost politike in družbene cepitve so predpostavke, ki so tesno povezane z ostalimi spremenljivkami (saj se v njih odražajo). Ti elementi so oteževali pot h konsolidaciji demokracije, prisotni so celo še danes. Ideološke delitve nimajo mesta v zrelih demokracijah, kjer se mentaliteta ljudi odraža v dialogu, toleranci in spoštovanju. To hipotezo lahko zavrremo, saj slovenska politika dozoreva in vsi bolj spoznavamo, da je pomembnejše poudarjanje nalog, izzivov in vprašanj, ki nas povezujejo in so v interesu ter v dobrobit celotnega slovenskega naroda.

Če povzamemo, vidimo, da Slovenija leta 2000, po četrth večstrankarskih volitvah, še ni bila dovolj utrjena demokracija, saj so bila nasprotja med levico in desnico v parlamentu večja kot pa nasprotja med starimi elitami in novimi političnimi akterji na prehodu v demokracijo. Politično in strankarsko življenje še ni doseglo zrele politične kulture. Šele leta 2002, po tretjih predsedniških volitvah, lahko opazimo začetek sprememb, ki so se delno pokazale do danes. Odhod Milana Kučana ponazarja simbolno premostitev nekaterih konfliktov in spremembe v strankarski areni z uravnoteženjem političnih opcij, kar se je izkazalo kasneje. Pozitivno vpliva na našo demokracijo tudi EU, saj so slovenske politične stranke v Evropskem parlamentu del evropskih strank, ki predstavljajo načela zahodnih demokracij. Zato lahko trdimo, da je Slovenija z vstopom v EU maja leta 2004 in s petimi večstrankarskimi volitvami istega leta, na katerih je prišlo do prve zamenjave oblasti, že konsolidirana demokracija z nekoliko pomanjkljivo ustavno ureditvijo in nekoliko nezrelo parlamentarno kulturo, demokratično zorenje pa je naloga vseh državljanov v prihodnosti.

6 BIBLIOGRAFIJA

LITERATURA:

- ARENDDT, H. (2003): Izvori totalitarizma. Študentska založba, Ljubljana.
- BEBLER, A (2001): Desetletje graditve demokratičnega političnega sistema v samostojni Sloveniji, V: Zajc, D. (ur.): Slovenska država ob deseti obletnici, Portorož, 44-51.
- BIBIČ, A. (1997): Civilna družba in politični pluralizem, V Fink Hafner D. in Haček M. (ur.): Demokratični prehodi II – Slovenija v primerjavi z drugimi nekdanjimi jugoslovanskimi republikami, Fakulteta za družbene vede, 5-33 in 113-166.
- BREZOVŠEK, M. (2003): Ustavna izbira in demokratični prehod, V: Fink-Hafner, D. in Boh, T. (ur.): Predsedniške volitve 2002, Ljubljana: FDV, 57-71.
- BRITOVŠEK, M. (1980): Carizem, revolucija in stalinizem – druga knjiga. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- BUČAR, F. (1998): Demokracija in kriza naših ustavnih institucij, V Fink-Hafner, D. in Haček, M. (ur.): Demokratični prehodi II – Slovenija v primerjavi z drugimi nekdanjimi jugoslovanskimi republikami, Fakulteta za družbene vede, 65-138.
- BUČAR, F. (2001): Ustava kot političen projekt, V: Zajc, D. (ur.): Slovenska država ob deseti obletnici, Portorož, 219-231.
- DAHL, A. R. (1971): Poliarhcy. Participation and Opposition. New Haven and London: Yale University Press.
- DI PALMA, G. (1990): To craft democracies. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.
- DREXHAGE R. (1996): Kronika človeštva. Mladinska knjiga.
- DU RAY VAN BEEST HOLLE G. (1978): Zgodovina v slikah. DZS: Ljubljana.
- FINK-HAFNER, D. in STRMČNIK, B. (1993): Problemi konsolidacije demokracije: zbornik referatov. Slovensko politološko društvo, Ljubljana.
- FINK-HAFNER, D. in HAČEK, M. (2000): Demokratični prehodi I: Slovenija v primerjavi s srednjeevropskimi postsocialističnimi državami. FDV.
- FINK-HAFNER, D. in HAČEK, M. (2001): Demokratični prehodi II: Slovenija v primerjavi z drugimi nekdanjimi jugoslovanskimi republikami, Ljubljana: FDV.
- FINK-HAFNER, D. (2001): Politične stranke. Ljubljana: FDV.
- FINK-HAFNER, D. in BOH, T. (2001): Parlamentarne volitve 2000, Ljubljana: FDV.

FINK-HAFNER, D. in BOH, T. (2003): Predsedniški volitve 2002, Ljubljana: FDV.

FINK-HAFNER, D. in HAFNER-FINK, M. (2003): Ustavni dejavniki uspešnega prehoda v demokracijo, V: Fink-Hafner, D. in Boh, T. (ur.): Predsedniške volitve 2002, Ljubljana: FDV, 43-56.

FINK-HAFNER, D., LAJH, D. in KRAŠOVEC, A. (2005): Politika na območju nekdanje Jugoslavije. Ljubljana: FDV.

FINK-HAFNER D. in LAJH D. (2005a): Proces evropeizacije in prilagajanje na političnih ustanov na nacionalni ravni. Ljubljana.

GOATI, V. (2001): Izbiri u SFRJ od 1990 do 1998: Volja građana ili izborna manipulacija. Dodatak: Izbiri 2000. Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID).

GRAD, F. (2000): Parlament in vlada. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.

HAČEK, M. in ZAJC, D. (2006): Demokracija v globalizaciji – globalizacija v demokraciji. Ljubljana: FDV.

HUNTINGTON, S. (1991): The third wave: Democratization in the Late Twentieth Century. Norman and London: University of Oklahoma Press.

KASAPOVIĆ, M. (1997): Parlamentarizam i prezidencializam u Istočnoj Evropi. Politička misao XXXIV (1), 5-20.

KEANE, J. (1998): Civil Society and the State. Verso, London.

KOTAR, M. (2000): Primerjalne študije konsolidacije demokracije – Razvrščanje postsocialističnih držav glede na uspešnost demokratizacije, V: Fink-Hafner, D. in Haček, M. (ur.): Demokratični prehodi I, Ljubljana: FDV, 27-41.

KOTAR, M. (2000): Slovenska pot v neodvisnost in demokracijo – Pregled dogodkov, V: Fink-Hafner, D. in Haček, M. (ur.): Demokratični prehodi I, Ljubljana: FDV, 307-329.

KRAŠOVEC, A. (2000): Moč v političnih strankah. FDV.

KRAŠOVEC, A. in LAJH, D. (2003): Predsedniške volitve v preučevanih državah, V: Fink-Hafner, D. in Boh, T. (ur.): Predsedniške volitve 2002, Ljubljana: FDV, 117-139.

LAJH, D. (2001): Komparativni vidik ustavnih izbir in proces konsolidacije demokracije v postjugoslovanskem prostoru, V: Fink-Hafner, D. in Haček, M. (ur.): Demokratični prehodi II, Ljubljana: FDV, 52-77.

LAJH, D. in FINK-HAFNER, D. (2001): Primerjalni vidik konsolidacije strankarskih aren v nekdanjih jugoslovanskih republikah, V: Fink-Hafner, D. in Haček, M. (ur.): Demokratični prehodi II, Ljubljana: FDV, 113-137.

- LAJ, D. (2003): Vloga in položaj šefa države v socialistični Jugoslaviji in v državah, nastalih na ozemlju nekdanje Jugoslavije, V: Fink-Hafner, D. in Boh, T. (ur.): Predsedniške volitve 2002, Ljubljana: FDV, 97-115.
- LAJH, D. in KRAŠOVEC, A. (2003): Položaj predsednikov držav v izbranih ustavnih ureditvah: primerjava med baltskimi, postjugoslovanskimi in srdenjeevropskimi državami, V: Fink-Hafner, D. in Boh, T. (ur.): Predsedniške volitve 2002, Ljubljana: FDV, 75-95.
- LEFORT, C. (1999): Prigode demokracije: Izbrani spisi Clauda Leforta. Liberalna akademija, Ljubljana.
- LIJPHART, A. (1991): Presidentialism and Majoritarian Democracy. Theoretical Observations, V: Szoboszlai G. (ur.): Democracy and Political Transformation. Theories and East-Central European Realities, Budapest, Hungarian Political Science Association, 75-93.
- LINZ, J. in STEPAN, A. (1996): Problems of democratic transition and consolidation. Baltimor and London: The John Hopkins University Press.
- NORRIS, H. T. (1996): The changing shape of Balkans. University of London.
- PRUNK, J. (2001): Pomen slovenskega naroda za politični, gospodarski in duhovni razvoj Republike Slovenije, V: Zajc, D. (ur.): Slovenska država ob deseti obletnici, Portorož, 36-43.
- PUŠIĆ, V. (1998): Demokracije in diktature. Durieux, Zagreb.
- REILLY, B. (2001): Democracy in Divided Societies. Cambridge University Press.
- REPE, B. (2001): Slovenci v osemdesetih letih. Ljubljana.
- RIBIČIČ, C. (2000): Podoba parlamentarnega desetletja. Ljubljana.
- RIZMAN, R. (2001): Nacionalna država v času globalizacije, V: Zajc D. (ur.): Slovenska država ob deseti obletnici, Portorož, 17-35.
- SARTORI, G. (1987): The Theory of Democracy Revisited, Chatman House Publishers.
- SCHUMPETER, J. (1950): Capitalism, Socialism and Democracy. New York, Harper and Row.
- ZAJC, D. (2000): Institucionalna konsolidacija novih parlamentov v Srednji Evropi in Sloveniji, V: Fink-Hafner, D. in Haček, M. (ur.): Demokratični prehodi I, Ljubljana: FDV, 135-154.
- ZAJC, D. (2001): Slovenska država ob deseti obletnici. Portorož.
- ZAJC, D. (2001a): Četrte demokratične volitve v Sloveniji in tretje volitve v Državni zbor Republike Slovenije leta 2000, V: Fink-Hafner, D. in Boh, T. (ur.): Parlamentarne volitve 2000, Ljubljana FDV.

ZAJC, D. (2001b): Demokratične volitve in prehod v nekaterih novih državah na območju nekdanje Jugoslavije, V: Fink-Hafner, D. in Haček, M. (ur.): Demokratični prehodi II, Ljubljana: FDV, 17-51.

ZAJC, D. (2003): Predsedniške volitve 2002 v Sloveniji (Pomen volilnih pravil in vloga osebnosti), V: Fink-Hafner, D. in Boh, T. (ur.): Predsedniške volitve 2002, FDV: Ljubljana, 177-191.

ZAJC, D. (2004): Razvoj parlamentarizma. Ljubljana.

ŽIDAN, A. (2001): O pomenu izobraževanja ter vzgoje za demokracijo za nadaljnjo graditev slovenske državnosti, V: Zajc, D. (ur.): Slovenska država ob deseti obletnici, Portorož, 209-218.

OSTALI VIRI:

KAVČIČ, I. (2005): Ustava Republike Slovenije: z uvodnim pojasnilom. Ljubljana, GV Založba.

USTAVA SOCIALISTIČNE FEDERATIVNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE (1974). Časopisni zavod Uradni list SFRJ. Beograd.

USTAVA SOCIALISTIČNE REPUBLIKE SLOVENIJE (1974). Časopisni zavod Uradni list Socialistične Republike Slovenije. Ljubljana.

IZBRANI INTERNETNI VIRI:

Zobarič Mateja (2002): Mediji in civilna družba. Koliko so slovenski mediji v letu 2002 govorili o nevladnem sektorju in civilni družbi? Dostopno na <http://www.cnvos.si/aktualno.php> (15. marec 2006).